

TÓTH SZERGEJ:

A SZOVJET BIRODALMI NYELV, AVAGY A TOTALITARIZMUS GRAMMATIKÁJA

*„Minden emléket elpusztítottak vagy
meghamisítottak, minden könyvet újraírtak,
minden képet újrifestettek,
minden szobrot, utcát és épületet újrakereszteltek,
minden dátumot megváltoztattak”*

G. Orwell ¹

Bevezetés

Az októberi fordulat utáni orosz-szovjet történelmet a legkülönbözőbb nézőpontokból vizsgálták. Az utóbbi években bekövetkezett kelet-európai változások nyomán ezen munkák javarésze nálunk is ismertté vált. Állást foglaltak történészek, politikusok, irodalmárok és szociológusok. Tanulmányunk egy kevésbé ismert aspektusból kíván hozzájárulni a szovjet birodalom természetrajzához.

1917 őszén a gazdasági összeomlás határán lévő, még mindig hadviselő Oroszország fővárosában bekövetkezik az, amire egyetlen mérvadó politikai erő sem számított. Az „új típusú párt” – nem utolsó sorban az agilis és erőszakos, néha a saját elvtársaival szemben nyílt zsarolástól sem visszariadó Lenin hatására – ragadta magához a hatalmat, bár úgy látszott, hogy ereje annak megtartásához nem lesz.

A tulajdonképpen óvatos, vérontást elkerülni igyekvő bolsevik erőik fellépése; a petrográdi helyőrségnek az eseményekben elfoglalt döntően semleges álláspontja; a többi politikai erő azon meggyőződése, hogy a bolsevikok úgysem tudják hosszabb ideig tartani magukat; és végül az Ideiglenes Kormány tehetetlensége és súlytalansága teszi lehetővé azt, hogy a hatalom a bolsevikok ölébe hullik, amivel az első órákban még vezetőik többsége sincs teljesen tisztában.

A hatalom könnyű megszerzése után következett a nehezebbje. Az egyre operatívabban dolgozó bolsevikok – immár a gyakorlati vezetést is teljesen átengedve Leninnek – semmiféle eszköztől sem visszariadva igyekeztek azt megtartani és megerősíteni. Eszköztárukba beletartozott a nyílt erőszak, a *minden* *mindenkinek* *rögtön* ígéretes demagógiája, más pártok programjának cinikus felhasználása éppúgy, mint a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzés megszerzése a monopolizált hírközlés segítségével. A bolsevikok egyre tisztábban kirajzolódó politikájára szükségszerű válaszlépésként következő polgárháború és annak következménye, az új rendszer ideológiai lényegéből adódó és gazdasági alapjául szolgáló GULag-szisztéma, a hatalom birtokosainak azon törekvése, hogy a nyelvet is a totális hatalom önigazolásának

eszközzé változtassák – olyan majdnem visszafordíthatatlan változásokat idézett elő az orosz nyelvben, ami példa nélküli az európai nyelvek sorában. Természetesen itt nem a nyelvészeti értelemben vett nyelvről (*langue*), hanem a nyelvhasználatról – nyelvezetről (*langage*) van szó.

„*Lehet-e egy állam társadalomellenes, elnyomhatja-e egy állam a polgárait? Pusztíthatja-e egy nemzet saját állama az illető nemzet saját kultúráját...?*” – teszi fel a kérdést Szilágyi Ákos, hogy nyomban igennel válaszoljon rá.² És ha az előbbi elfogadjuk, úgy világossá válik, hogy *Puskin*, *Tolsztoj* vagy *Dosztojevszkij* orosz nyelvének tönkretételét, rombolását és elszegényesítését az októberi fordulattól kezdve maga a nemzet állama végzi el. Ez egyfelől tudatos tevékenység. A rombolás egyik eszköze a pártkormányzatú gyarmatbirodalom létrehozta soknemzetiségű – de alapjaiban mégiscsak orosz – nomenklatura által rendszeresített és napjainkig fenntartott nyelv. Másfelől ez a rombolás az előbbi – legalábbis nyelvi szempontból – független, mert bekövetkezése a későbbiekben részletezett eseményekből törvényszerűen adódik.

Az orosz nyelv kettős prés közé szorult. „Fölről” az ideológiának való alárendeltség és a bürokratizálódás által létrehozott új rend új nyelvének elemei szennyezik. „Alulról” a *prosztoreszije*³, az orosz *tolvajnyelv* és a *GULag-argó* nyomja. Ezek norma, illetve normavariáns szintjére emelkedését a társadalom „demokratizálódása”, a *GULag*-szisztéma óriási méretűvé növekedése tette lehetővé. Ezt az újonnan keletkezett nyelvváltozatot a társadalmi helyzet, területi kiterjedés és beszédhelyzet hármas dimenziójába behelyezni a szociológiai értelemben a 20-as évektől a reménytelenségig összekuszálódott szovjet valóság keretei közé nagyon nehéz. Akár csak az, hogy ezt a nyelvi alakulatot az orosz nyelvváltozatok valamiféle nyelvrendszertani strukturális szempontok szerinti kategóriájába soroljuk. Ennek a nyelvi alakulatnak a meghatározása csak részben sikerülhet nyelvészeti megközelítésből. Sőt negatív – publicisztikai elemeket is tartalmazó – definiálása talán közelebb hozhat minket az igazsághoz.

Nem *zsargonizálódott beszédről* van szó, mivel a *zsargon* – részben elveszítve a rá jellemző tulajdonságainak többségét – csak része ennek. Ez nem *szovjet politikai „nyelv”*, mivel az orosz nyelv politikai lexikája jól elkülöníthető csakúgy, mint az „átlag” bürokrácia nyelve. Nem is „*eszperantó orosz*”, hisz éppen zavart szemantikájából adódóan képtelen betölteni tényleges kommunikatív szerepét. Az *orwelli „újbeszél”* görbe tükre sem adja vissza lényegét, hiszen a mechanikus szóképzés, a pozitív értékek negatívvá válása, ill. fordítva közel sem meríti ki az általunk vizsgált nyelvi alakulat jellemzőit.⁴ Ez a nyelvi jelenség inkább a beszélt és írott köznyelvi változatok közé sorolható. Ez valamiféle hivatalossá és mindenki által elfogadottá vált „csoporthely”, amelyet a továbbiakban *szovjet birodalmi nyelvnek* nevezünk.

Előzmények és gyökerek

Egy nyelv különböző szintjein – fonetikájában, morfológiájában, de főleg szókészletében és annak szemantikájában – bekövekezett gyors ütemű változások háttérében mindig ott vannak az adott társadalomban végbement átalakulások. Igaz, a nyelvi fejlődés tempója a szociális átrendeződésektől elmarad, mintegy

követi azokat. A társadalom általában legalizálja a nyelvi újdonságokat, megerősíti a nyelv struktúrájának bizonyos vonásait, de nemritkán e hatás azonban destruktív is lehet. A politikai és gazdasági rendszerváltások, a háborúk és forradalmak – nagyságuktól és jellegüktől függően – valamilyen formában leképeződnek a nyelvben, módosítják az éppen aktuális nyelvi normát, összemossák az addig egymással csak érintőlegesen kapcsolatban lévő réteg- és csoportnyelveket, esetleg dialektusokat. A történelem számos példával támasztja alá a fentieket.

O. Jespersen az angol nyelvben a XIV–XV. században bekövetkezett nagyarányú fonetikai és morfológiai változások okait a franciák ellen vívott háborúban, a lakosság majd egyharmadát elpusztító pestisjárványban, a *Wat Tyler* és *Jack Cade*-féle felkelésekben és nem utolsósorban a rózsák háborújában látta. Szerinte ezek az események többek között bomlasztóan hatottak a családra, így meggyengült a szülők és általában a felnőttek nyelvi normát adó szerepe. A társadalom nagy része a „zavaros időkben” szinte kötelezőnek érzi magára nézve, hogy mindenféle szociális kötöttségtől függetlenedjen, és így még kevésbé fogadja be az addig legitimizált nyelvi normákat.⁵

A XVII–XVIII. századi párizsi királyi udvar finomkodó, eufemizmusokkal telített nyelve nagyon messze állt a mindennapi érintkezést szolgáló franciától. Például a *j'aime le melon* – 'szeretem a dinnyét' helyett azt mondták: *J'estime le melon* (*estimer* – tisztelni, értékelni), nehogy sérelem érje az *aimer* szót. Nem *les yeux* (szemek), hanem *les miroirs de l'âme* (a lélek tükre) stb.⁶ Bár a szalonokba bekerülő burzsoázia már elkezdte higítani a maga „városiasabb” kifejezéseivel az udvar nyelvét, ennek semmi nyoma a nyelvi etalonként szolgáló irodalmi, filozófiai művek nyelvezetében, a nyelv tisztaságán őrködő Tudományos Akadémia szótáraiban. Ezt a nyelvi alakulatot 1789 söpri el végérvényesen.

A nagy francia forradalom a különböző rétegek lesüllyedésével és felemelkedésével együtt hihetetlen gyorsasággal demokratizálta a beszélt nyelvet éppúgy, mint az írottat. Ebben a „demokratizálódási” folyamatban élén jártak azok, akiknek szükségük volt céljaik eléréséhez a tömegek támogatására, és ezért viselkedésükben, öltözköztetésükben (sabots – fapapucs; vörös sipka) és természetesen nyelvükben is hasonlítaniuk kellett azokhoz. Egycsapásra megváltozik a beszéd stílusa, az újságok nyelve. természetessé válnak a tegeződő formák, a „goromba” kifejezések.⁷ A tömegesen megjelenő új jelenségek mindegyike nominációt kívánt. A neologizmusok többsége a régi nyelvi anyagból építkezett, de ezek vagy új jelentéssel ruházták fel (pl. *egaliser* – egyenlővé tenni politikai értelemben, *niveler* – egyenlővé tenni szociális értelemben), vagy a régi jelentés új elemekkel egészült ki (pl. *masse* – nem a fizikából ismert tömeg, hanem a nép).⁸ A forradalom műveltebb vezetői virtuóz módon újították fel az addig is meglévő de produktivitásukat már elvesztő „filozófikus”, „elméleti” képzőket, prefixumokat, amelyeket például a robbanásszerűen keletkezett politikai irányzatok és helyzetek jelölésére használtak. Vö. *-isme, -iste – dantonisme, robespierrisme, girondiste, dantoniste* vagy az *anti-, contre-, ultra-, pl.: anti social, contre-révolution, ultra-révolutionnaire*.⁹

Ezek szerint nem egy specifikus orosz jelenséggel van dolgunk. Ami szokatlan, az részben a deformálódás, ill. a változás nagyságrendje, másfelől bizonyos, az eddigi példákban alárendelt szerepet játszó jelenségek aránytalanul nagy, sőt sokszor meghatározó súlya.

A Szovjet-Oroszországban tapasztalható újfajta nyelvi standardizáció méltán kelthette fel a szociológiai indíttatású nyelvészetet művelő kutatók figyelmét. Sorra születnek a jobbnál jobb, a társadalom és a nyelv kölcsönhatását feltáró tanulmányok. Közös bennük, hogy bár gyorsan reagálnak és elég kevés anyagra támaszkodnak, mégis a sokszor formális-grammatikai hozzáállás ellenére is megállapításaik pontosak.

A. Barannyikov érdeme a változások időkeretének kitágítása, mivel vizsgálatai körébe vonta pl. az I. világháborút mint egyes jelenségek csíráinak születési idejét. A Gornfeld a nyelvrombolást esztétikai szempontból közelítette meg. A nyelvben lezajló folyamatok legfőbb okát abban látja, hogy a nyelvi standard egyedüli letéteményesévé a „kulturálatlan tömeg” vált. Nem lehet véletlen – a francia forradalomban bekövetkezett változások hasonlósága folytán – a két francia nyelvész, A. Mazon és E. Mendras gyors reagálása az orosz nyelvben bekövetkezett változásokra. Az előbbi fő morfológiai jelenséggént az abbreviációt teszi meg vizsgálata tárgyául, az utóbbi már megkísérli rendszerezni azokat, és felfigyel olyan jelenségekre is, mint a *barbarizmusok* növekvő száma vagy az orosz és idegen eredetű morfémák egy szóban való egyesülése.¹⁰

A mindmáig legnagyobb érdeklődésre számotartó mű szerzője A. Szeliscsev, aki az 1905–1926 közötti időszak nyelvi változásait a nyelv kommunikatív, nominatív és emocionális-expresszív funkciói szerint elemezte.¹¹ A korabeli sajtót és irodalmat majdnem teljes egészében feldolgozó munka főbb megállapításai pontosan jelzik a későbbiekben bekövetkező változások irányát is. A. Szeliscsev az első (és egyben az utolsó) nyelvész, aki bár külön-külön, de megjeleníti a forradalom előtti normatív nyelvváltozatokat deformáló, születőben lévő prés mindkét oldalát: a nyelv sablonokra épült szerkezetét mint a szovjet birodalmi nyelv egyik tartóoszlopát, másfelől a GULag argójának alapját adó tolvajnyelv szavainak gyors terjedését.

A hosszú ideig csak néprajzosok, kriminalisták és nagyritkán írók kíváncsiságát felkeltő tolvajnyelvre felfigyeltek más nyelvészek is. Különösen megragadta őket a 20-as évekig csak zárt társadalmi rétegekben használt tolvajnyelv kifejezéseinek gyors ütemű beépülése a diákok nyelvébe, sőt a népies köznyelven keresztül a tömegsajtóba.¹² Am ahogy a jól megfontolt politikai érdekekből tartott lélegzetvételnyi pihenő – a NEP – végéhez közeledik, úgy válnak nemkívánatossá a hatalom számára az egyre pontosabb diagnózist felállító és mélyebbre ásó dolgozatok. Abban az időben, amikor Borisz Pilnyák így ír: „Kezembe veszem az újságokat, a könyveket, és az első dolog, ami megdöbbsz bennük, az a mindent elborító hazugság – a munkában, a társadalmi életben, a családi kapcsolatokban. Mindenki hazudik, a kommunisták, a burzsoák, a munkások, sőt a forradalom ellenségei is. Hazudik az egész nemzet”, a hatalomnak semmi szüksége sincs a társadalmi folyamatokat érzékeny szeizmografként tükröző nyelv kutatására.¹³

A 30-as években csak elvétve jelenhetett meg néhány zsargonnal foglalkozó szótár és tanulmány, de hamarosan ezek is a könyvtárak zárt részeibe kerültek.¹⁴ Ugyanakkor a rendszer sajátos abszurd logikája következtében (a virágzó szovjet rendszerben a pozitív fejlődésből nem maradhatott ki a nyelv sem!) továbbra is teret kaphatott néhány a politikai rendszer által a nyelvben előidézett változás leírása. Az új nyelvi képződmények feltárása úgy vált

lehetéssé, hogy a hatalom a szovjet korszak vívmányának tekintette azokat. Így születhettek meg Sz. Ozsegov tanulmányai, melyek gazdagon illusztrált példaanyagokkal korrekt, tényszerű munkáknak bizonyultak, csak éppen a belőlük levonható elméleti következtetéseket kellett ellenkező előjellel olvasni.¹⁵ (Nincs ez másként más műfajokban sem. Mihail Romm Hétköznapi fasizmus című filmje is inkább szól a sztálinizmusról, mint a film tulajdonképpeni tárgyáról, a fasizmusról.)

Természetesen Sz. Ozsegovnál kisebb tekintélyű nyelvészek mozgáslehetősége még ennyire sem terjedhetett ki. Még a látszólag politikailag teljesen semleges dolgok is veszélyt hordozhattak magukban, amit az alábbi példával illusztrálhatunk. Egy 1932-ben megjelent nyelvtankönyv helyesírási gyakorlatainak fele kihúzásra került. Az ok: a példák ideológiai és politikai szempontból károsnak bizonyultak. Így a lágyjel elválasztó funkcióját szemléltető pjaty [pjat'] – (öt) – pjan [p'jan] – (részeg) szópár azért elfogadhatatlan, mert az ötről az ötéves terv asszociálódik, az pedig semmilyen körülmények között nem állhat a részeg szó mellett.¹⁶

Ebben az időben keletkeznek a következő orosz közmondás parafrázisok is. 'Hétszer mérd, mielőtt egyszer vágsz' helyett '*szem raz podumaj – ogyin napisi*' (Hétszer gondold meg, mielőtt egyszer leírod) vagy 'Amit tollal leírtál, nem vágod ki fejszével sem' helyett '*Csto napiszano perom – ne virubis za gyeszjátj let na leszozagotovkah*' (Amit tollal leírtál, nem vágod ki tíz év alatt sem az irtáson, azaz a munkatáborban).

Az írott szó minden formája fölötti totális ellenőrzés tehát olyan nagy volt, hogy csak nagyritkán adódhattak kisiklások. Egy ilyen „elszólás” található a forradalom 50. évfordulója alkalmával kiadott reprezentatív szociolingvisztikai műben. Az állítás nem kevesebb, minthogy a forradalom után nyelvi csőd fenyegetett. Természetesen az elszólást megnyugtató szavak kísérik, miszerint e negatív tendencia a 30-as évekre már megszűnt.¹⁷

Ilyen körülmények között természetszerűen az ezirányú nyelvészeti kutatások lehetetlenné váltak és áttevődtek külföldre.

Azok a nyelvi jelenségek, amelyek elburjánzása oly nagy mértékben eltorzították a nyelvet, már fellelhetők az orosz forradalmi demokrata érzelmű értelmiség nyelvében is. Ezek többsége közvetlen francia átvétel, melyek a maguk idejében saját eredeti jelentésüket is már meglévő szavak szemantikájának kitágításával kapták. Ilyenek a *propaganda* vagy a *gyekret*, melyeket a francia forradalom előtt kizárólag az egyház tevékenységével kapcsolatban használtak, vagy a *nacionalizovaty* (nationaliser), *ekszpropriacija* (expropriation) stb.

A francia hatást fedeztetjük fel a már említett -izm képző (*trockizm*, *naplevizm* – 'a politikát fitymáló, aziránt közömbös magatartás'), az *anti*-, *kontr*-, prefixumok vagy az igéknél az *-izirovaty* (bolsevizirovaty) a főneveknél a *-zacia* (indusztrializacija) esetében is.¹⁸

Azonban ezek többsége nem lépi túl a nyelvnek új jelenségekre való természetes reagálásának határait, használatuk az értelmiség és elit munkásság viszonylag szűk körére korlátozódott. Jelentőségük csak az 1917-es év eseményei

nyomán nő meg. Ezzel az évvel kezdődően abban az országban, ahol a lakosság nagyobb része még mindig analfabéta, a politikával összefüggő legáltalánosabb beszédforma a *szónoki beszéd*. Ahogy a hatalomra került bolsevikok is elismerik, a tan (marxizmus) interpretálását nem a tömegek, hanem egy szűk értelmiségi elit végezte el többek között az „utcán”, a nemzetközi terminus-technikuszokkal agyonzsúfolt beszédekben. Mivel az átlagember számára ezek a fogalmak semmiféle jelentéstartalommal nem rendelkeztek, a mondanivaló többnyire homályban maradt és egyszerű, közérthető jelszavakká degradálódott. Ugyanakkor az „érthetetlen fogalmak” valamiféle hamis áhítatot is beleoltottak a tömegekbe annál az egyszerű pszichológiai jelenségnél fogva, hogy valamit minél kevésbé értenek, annál inkább vonzódnak hozzájuk.

A vonzódás oka lehetett az idegen hangzás is. A forradalom előtt például az illegálisban lévő bolsevik pártban nyíltan vállalt *grab nagrabilennoje* (rabold az összeraboltat) jelszó nem maradhatott meg. A bolsevikok pártkasszájának feltöltésére – mikor ezt már legálisan is végezheték – nem volt többé szükség a tbiliszi bankrabláshoz hasonló gengszterakciókra. Így lett a közérthető jelszóból annak tényleges tartalmán semmit sem változtatva a Lenin által oly gyakran használt „*ekszpropriacija ekszproprietorov*” azaz a kisajátítók kisajátítása (lat. expropriacio – kisajátítás) jelszó.

A „félművelt”, ugyanakkor a tömegekre származásuk miatt hatni tudó „alvezérek” tovább torzították, saját műveltségüknek megfelelően további új jelentéssel ruházták fel ezeket a fogalmakat. Gyakori jelenség, hogy az emberek az adott szót csak a fogalmak egy meghatározott körébe tudják elhelyezni, azaz például a *Szovnarkomról* (Szovjet narodnih kommiszarov – Népbiztosok Tanácsa) nem tudják pontosan, mit is jelent, csak azt: valamilyen hivatal, nem pedig valamilyen tárgy.¹⁹ Van rá példa, hogy a szavakat nemcsak a jelentés, de a helyes kiejtés, illetve a helyesírás szempontjából sem vették birtokba. Az igen hamar rendkívüli népszerűsége szert tett *konsztatyirovaty* (konstatálni) szó gyakori ejtése, illetve írási *konsztantyirovaty* lesz, (ki tudná megmondani, hogy a *Konsztantyin* keresztnév vagy a *sztancija* /állomás/ főnév hatására). A *probléma* *promblémává* változik valószínűleg az akkor mozaikszavakban gyakran megtalálható *prom-* (ipari) előtag mintájára.

Az I. világháború időbeli közelsége, az ország jelentős részét közvetlenül is érintő polgárháború már önmagában is okozhatta volna a katonai nyelv egyes elemeinek integrálódását a beszélt nyelvbe. Ám a döntő ok más volt. Az alkotmányozó nemzetgyűlési választások híven tükrözték Oroszország politikai erőviszonyait. Kiderült, hogy a bolsevikok a maguk 24 százalékaival az egyik legerősebb párttá váltak. Az egyikké, de nem az egyedülivé. És miután a Trockij vezette szárny – Kamenyev, Rikov, Zinovjev, Miljutyin és mások ellenében – a lehetséges baloldali koalíciót elutasítva az egypárti kormányzás mellett döntött, világossá vált, hogy ez csak a politikai terror segítségével valósulhat meg. A politika fő eszköze csakis az erőszak lehetett ott, ahol a többség nem azonosult a bolsevik ideológiával és céljaival. A demokrácián vett erőszak ellenállást szült, ez pedig újabb terrorhullámot váltott ki. Fokozatosan militarizálódik a gazdaság és vele együtt a társadalom is.²⁰ A „kommunizmusba való ugrás” programja abból indult ki, hogy a pénz mozgatóerejét az erőszakkal lehet helyettesíteni. Ekkor

kezdi *F. Dzerzsinszkij* a koncentrációs táborokat a "munka iskolájának" tekinti, és ekkor áll elő *Trockij* a „munka militarizálásának” programjával.

Fokozatosan a katonai szakszavak, csakúgy mint a katonai és a matrózsargon kifejezései nemcsak a katonai szervezettséget mintául vevő párt- és gazdasági életben váltak használatossá, hanem a kulturális életben is. Van *krasznaia armija* (Vörös Hadsereg) és *rabocsaja armija* (munkás hadsereg), a *vojennaja gvargyija* (katonai gárda) mellett *gvargyija bolsevikov* (bolsevik gárda) is.

A mezőgazdaságban is *parancsnokok* (komangyiri) vannak, akik a *munka frontján* harcolnak. A mindennapi élet dolgaiban is *irányt tartanak* (gyerzsat kursz) vagy „*drájlvolnak*” (drejfovaty – matróz szakzsargon a holland drijven-ből – szél vagy az áramlás segítségével haladni. V.ö. ang. drive). Az analfabétizmus felszámolására *kulturnije kampanyii* szerveződnek (a kampanyija jelentése hadjárat).

A katonai nyelv „varázsa” hamarosan átsugárzik a mindennapokra is. *Sztálin* a vasúti dolgozók előtt megtartott felszólalásáról például így számol be a *Rabocsaja Moszkva* című újság 1921. március 2-i száma: „Géppuskaropogás-szerű tapsvihar. A khaki színű katonakabátos pipás ember...” stb., stb.

Az OK(b)P KB politikai beszámolójának tervezetében Lenin is lépten-nyomon használja a katonai kifejezéseket. „Megtörtént a *felderítés* (kiem. a szerző). ... Ha a *viSSzavonulás* befejeződött, mi a feladatunk... az erők *átcsoportosítása, támadás.*”²¹

Sztálin is kedveli a katonai kifejezéseket. Beszédeiben rendszeresen előfordult a *razvedka* (felderítés), *front*, *nasztuplenyije* (támadás), *otsztuplenyije* (viSSzavonulás), *peregrupirovka szil* (az erők átcsoportosítása), *podtyágivanyija tilov* (a hátszági erők felzárkóztatása), *podvov rezervov* (a tartalékok bevetésre való felvezetése). Ezek a kifejezések nem váltak volna a szovjet birodalmi nyelv jelenségévé, ha nem a hétköznapi termeléssel kapcsolatban hangzottak volna el.

Analógiák térben is időben

A szovjet birodalmi nyelvnek nemcsak előfutárai (a nagy francia forradalom nyelve, a katonai nyelv stb.), hanem édestestvérei is vannak. A XX. század másik nagy totalitárius szisztémáját létrehozó náci Németország nyelvéről van szó. A Harmadik Birodalom nyelvének egyedüli hiteles jegyzője *V. Klemperer*, aki közvetlenül Németország veresége után – a háború alatt folyamatosan készített jegyzeteit felhasználva – adta közre munkáját, *LTI* címmel.²²

A náci és a szovjet birodalmi nyelvben tapasztalható zavarba ejtő azonosság láttán felvetődik bennünk a kérdés: vajon a két rendszer hasonló politikai, hatalomgyakorlási stb. módszerei által mintegy objektíve lehetővé tett egyszerű, közvetlen átvételekről van-e szó, vagy arról, hogy a különböző társadalmakban hasonló módon lejátszódó folyamatok megközelítőleg azonos nyomokat hagynak a különböző nyelvekben is. Am az is lehet, hogy a két tényező meghatározhatatlan irányú vegyüléséről van szó.

V. Klemperer a Harmadik Birodalom nyelvével kapcsolatban így ír: „...sok részmunkát kell elvégezni a legkülönbözőbb szakterületeken,

germanistáknak és romanistáknak, anglistáknak és szlavistáknak (...), vitákban és egész disszertációkban nagyon sok részproblémát kell megoldani, amíg egy bátor és egy átfogó elme arra vállalkozhat, hogy a *Lingua Tertii Imperii*-t a maga teljességében össze tudja foglalni”.²³ Arról nincs tudomásunk, hogy bárki is megpróbálkozott volna ezt a munkát befejezni. Bizonyos részproblémák megoldásához a két birodalmi nyelv összevetésével a jelen tanulmány is hozzá szeretne járulni.

Az LTI és a szovjet birodalmi nyelv kapcsolódását szinte jelképesen mutatja a következő apró tény. A Németországtól kapott tengeralattjárók fedélzeti jelzéseként szolgáló „U” betűjét (*Unterbot* – tengeralattjáró) a szovjet támaszpontokon a betűelem megduplázásával és kis kiegészítésével az orosz „scsá” betűvé („ ”) alakították át. Így az „U”-hajók egyszeribe „ ”-hajóvá változnak át, hogy e kezdőbetű alapján scsuka-nak (csukának) nevezzék a köznyelvben.²⁴

A két nyelv „kapcsolatának” elmélyülését az is elősegítette, hogy a 20-as években a két ország viszonya – különösen a Rappalói-szerződés aláírása után – több mint kiegyensúlyozott, inkább jónak mondható. A német–szovjet viszony normalizálódása kikaput jelenthetett az időközben lehetetlenné tett német légi- és páncélos erők fejlesztése számára is. A *Nyekrics* számol be arról, hogy 1923-ban a *Junkers* cég repülőgépgyárat épít Moszkva mellett, Lipeckben német pilóták jutnak kiképzési lehetőséghez, a *Krupp-művek* ágyúgyárat hoz létre szovjet Közép-Ázsiában. 1929-ben a Szovjetunió 27 jelentős német céggel volt szoros gazdasági kapcsolatban, ami azzal járt, hogy az országban több ezer német szakember dolgozott.²⁵ Van jogunk tehát feltételezni, hogy a hazájukba visszatérő gazdasági szakemberek az addigra már általánossá vált szovjet birodalmi nyelv egyes elemeit ismerték és „magukkal is vitték”, hasonlóan azokhoz az oroszul jól beszélő balti németekhez, akik szintén jeleskedtek az „eszme” közvetítésében, aminek hasonlóságához úgyszintén nem férhet kétség.

A szociális átszervezés kezdeti náci programja – nyelvészeti szempontból is – annyira hasonlít a bolsevikokéra, hogy *G. Nyilov* annak egyenesen egyszerű átvételét, vagyis fordítását tételezi fel szerzőiről. De *Sz. Kirov* és *E. Rhöm* 1934-es beszédeinek számos nyelvi-logikai érvrendszerbeli hasonlósága is bizonyítja: a totalitarizmus nyelvi képződményei mindkét oldalon hasonló termékeny talajba hullanak.²⁶

Az LTI és a szovjet birodalmi nyelv összecsengő jelenségei közül csak a fontosabbakat emeljük ki. Az LTI-hez tartozókat V. Klempererre hivatkozva csak jelezzük, a szovjet birodalmi nyelv jelenségeit viszont valamivel részletesebben fejtjük ki, és természetesen nyelvi anyaggal is illusztráljuk.

„A Harmadik Birodalom a saját nyelve szavaiból nagyon keveset alkot maga (...). A náci nyelv sok dologban a külföldre utal, sok mást pedig a Hitler előtti német nyelvből vesz át. De megváltoztatja a szóértéket és szógyakoriságot, közkinccsé teszi, ami korábban egyesek vagy egy kis csoport sajátja volt, lefoglalja a párt számára, ami korábban közkinccs volt” – írja V. Klemperer.²⁷ A fenti megállapításnak szinte minden részeleme vonatkozhat a szovjet birodalmi nyelvre is, sőt annak lényegét ragadja meg.

A negatív jelentésű szavak pozitív jelentésűvé (illetve fordítva) válnak mind a két nyelvben. A németben például a *fanatikus* szó „értékelhető

kifejezésként mindig erős tagadással járt együtt, fenyegető és visszataszító tulajdonságokat jelöl” – közli Klemperer, majd így folytatja: „A Harmadik Birodalom előtt soha senkinek nem jutott eszébe, hogy a fanatikust mint pozitív értékű szót használja...”, de „a nemzetiszocializmus a fanatizmusra épült és minden eszközzel a fanatizmusra nevelt, ezért a ’fanatikus’ a Harmadik Birodalom egész rendszere alatt felsőfokon méltányoló melléknév lett. A bátor, önfeláldozó állhatatosság legmagasabb fokát jelenti, pontosabban: mindezeknek az erényeknek dicsőséges, vegytiszta kifejeződését, és a leghalványabb pejoratív mellékjelentés is kihullott az LTI szóhasználatában.”²⁸

A szovjet rendszer többek között a *gyűlöletre* is akart építeni. Ezért a *nyénaviszty* (gyűlölet) szóhoz szókapcsolatokban olyan jelzőket illesztettek, melyek nemcsak hogy pozitív értékeket hordoznak, de többnyire ahhoz a kegyetlenül üldözött keresztény eszmerendszerhez kapcsolódnak, melynek lényege épp a gyűlölet tagadása: *szvjataja* és a *szvascsennaja* (mindkettő jelentése *szent*). Egy idő után a *nyénaviszty* szó jelzők nélkül is ugyanazt az asszociációt keltette.

A szovjet birodalmi nyelv jellemző tulajdonsága az, hogy egyes szavakat a hatalom számára szükséges célokra sajátít ki. A *vregyityel* (a természetben károkat okozó bogár vagy annak lárvája stb.) a mezőgazdasággal kapcsolatos szókinszből kiválva, hosszú évtizedeken keresztül a politikai – többnyire megsemmisítésre ítéltetett – ellenfelek megnevezésévé vált, sőt 1928-tól *hivatalos jogi terminus* rangjára emelkedett. Az eredeti jelentés még a szó természetes szövegkörnyezetében sem érvényesült már, ami azért is érthető, mivel a „kártérvők” nemcsak az iparban „lepleződtek” le, hanem a mezőgazdaságban is.

A *vregyityel* megjelenésének természetesen vannak más, szinonímának tekinthető lexikai előzményei, mint ahogyan maga a *vregyityel* is szervesen illeszkedik a hatalom által megkomponált, időben jelentését egyre tágító ellenség-megnevezések sorába. Az „ellenség” megnevezésére szolgáló első szavak egyike ugyanis a *kaer*. Az a *kontrevoljucionyer* (ellenforradalmár) rövidítésére használt két betű: a *k* és az *r* összeolvasásából keletkezett. Ezzel illették a kadétoakat, a szocialistákat (a mensevikeket éppúgy, mint az ezereket), az anarchistákat. A *vregyityeli* – mint a gazdasági bajok okozói – csak akkor lépnek színre, amikor a „tényleges ellenség” egyszerűen elfogyott. A kör tágul, a jelentés homályosodik. A „feketézők”, az emigránsok a *forradalom ellenségei* lettek (vragi revoljucii), hogy majd a forradalmi hév csillapodtával – természetesen újabb jelentéstágulás mellett – a *nép ellenségeinek* (vragi naroda) minősüljenek. Ebbe a kategóriába már besorolhatók voltak a parasztoktól kezdve a genetikusokon, filateristákon (!) keresztül az orvosokig nagyon sokan. Ennek a kifejezésnek a jelentésköre sokkal tágabb, mint a *ropespyerre*-i nép ellenségeinek vagy akár a lenini – formailag azonos – kifejezésnek, mely alatt egy időben „csak” a makacs parasztokat kellett érteni. A *vrag* előtagot tartalmazó szókapcsolat politikai életrevalóságát bizonyítja az, hogy megjelent a *peresztrojka ellensége* (vrag peresztrojki) is.

A fenti példák alapján jól nyomonkövethető az, hogy a konkrét felől az általános irányába tartó mozgás, a szemantikailag egyre homályosabb értelmezhetetlenség óriási, politikailag kiaknázható előnyöket rejt magában.

A kereskedelemben használatos *likvígyirovaty* (likvidálni – felszámolni, kiárusítani stb.) a rendszer egyik leggyakrabban használt „kedvenc” szavává vált, és egyértelműen az emberek fizikai megsemmisítését kezdte jelenteni.

Az ilyenfajta kisajátítás elősegítette a nyelvi sablonok kialakulását, ami viszont az asszociációs bázis szűkítésének irányába hatott. A *protyeszt* (tiltakozás) csakis *rezkij* (éles), a *szatyira* (szatíra, gúnyvers) csak *zlaja* lehetett (sajátosan ebben az esetben az elsődleges jelentésben *gonoszat* jelentő szó pozitív értéket képvisel). A *borba* (harc) nem lehet másmilyen, mint *besennaja* (őrült), *beszposcsadnaja* (környörtelen) vagy *resityelnaja* (határozott). A már említett metodika felhasználásával a *zakonnoszty* (törvényesség) a *revoljucionnaja* (forradalmi), az *etyika* (etika) és a *realizm* (realizmus) a *szocialiszticeszkaja*, a *demokratyija* (demokrácia) a *narodnaja* (népi) jelzőkkel ellátva alkot állandósult szókapcsolatokat.

A szovjet sajtóban a 20-as évektől kezdve azt olvashatjuk, hogy a különböző határozatokat nem közléstesszik, hanem úgymond *zacsitvajut*, aminek eredeti jelentése ’elkezd olvasni’ vagy ’időben nem visszahozni valami olvasnivalót’ szinte eltűnik. Az ehhez hasonló – első ránézésre ártalmatlannak tűnő – jelenségek szintén a sablonok gyártásához járultak hozzá, hiszen az általánossá vált rettegés miatt az ezektől való eltérés is gyanút kelthetett, és a megbízható újságíróról kialakított képet áshatta alá.

Rendkívül szemléletes a *partyija* szó jelentésmódosulásának története. A szónak a következő jelentései voltak a régi Oroszországban. Jelenthette a politikai pártot, jelölhetett egy meghatározott mennyiségű árut, egy sakkpartit, egy zenekari vagy operaműben külön szerepre írt szólót, sőt még házasságot is. A többpártrendszer felszámolása után csak az uralmon lévő pártot jelenti. Emiatt feleslegessé váltak a „kommunista”, „bolsevik” és az „új típusú” stb. jelzők. Ugyanakkor a *partyija* minden más jelentése – még ha a szó magában szerepel is – szinte fel sem merülhet. A politikai párton kívüli jelentésben a szó csak úgy szerepelhetett, ha valamilyen jelzővel látták el, pl. *sahmatnaja partyija* stb.

Valamivel összetettebb, a hatalomgyakorlás technikáját, illetve megideologizálásának kulisszatitkait feltáró példa a *vozsgy* (vezér) szó használat- és jelentésváltozása. A *vozsgy* szó a 20-as évek legtöbb konkrét és általánosabb értelemben is vett vezető funkció állandó kísérője. Trockij a Vörös Hadsereg vezére, Zinovjev és Trockij a forradalom vezére, a vörös szakszervezetek vezére Tomszkij, de az Internacionálénak és a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek éppúgy vezérei vannak, mint ahogy a régiók kiskirályainak is járt e titulus. Tehát sok vezető beosztású funkcionáriusra használják a vezér szót, csak a ténylegesen legnagyobbikra nem: Sztálinra.²⁹ Ő *genszkek* (*genyeralnij szekretarj* rövidítése – magyarul főtitkár). Vezérek csak akkor fogják nevezni, amikor a többi vezér egy-kettő kivételével „ellenséggé” vált. Igaz, kijár a vezér titulus az 1938-as *Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története* című tankönyv szerint Leninnek is, de addigra ő már rég halott, így élő vezér tulajdonképpen mégiscsak egy van. A tényleges, hatalmi úton, erőszakosan fenntartott realitás lexikálisan is kifejezést nyer oly módon, hogy az immár egyedüli vezér megjelenésével végleg eltűnik a *genszkek*. Ezt a megnevezést semmilyen pártdokumentumban Sztálinra vonatkoztatva annak haláláig nem használják. Az istenítés egyik legeredetibb formájaként a XVII. pártkongresszuson *genszkeket*, azaz főtitkárt nem is

választanak, hiszen ha létezne ilyen funkció, akkor ezzel mintegy bizonyítható, hogy választható, illetve egyben le is váltható funkcióról van szó. A vezért viszont leváltani nem lehet.

V. Klemperer fizetéséből pl. „*önkéntes téli segélyt*” (Freiwillige Winterhilfe) vonnak le, ahol is „az önkéntesség abból áll, hogy az ember a megállapított összegzen felül is fizethet, és emögött sokak számára alig burkolt kényszer van”.³⁰ A gestapo az értékes magánkönyvtárakat nem elrabolja, hanem „*biztonságba helyezi*” (sicher gestellt). „A vereségre azt mondták: *ellencsapás* (Rückschlag) (...) menekülés (Flucht) helyett az *ellenségtől való elszakadásról* beszéltek (setzte man sicht nur vom Feinde ab), melynek az *áttörés* (Durchbruch) sohasem sikerült, mindig csak a *betörés* (Einbruch), legrosszabb esetben a „*messzire betörés*” (tiefer Einbruch), melyet *elhárítottunk* (aufgefangen), „*elretesztünk*” (abgerieget), mert hiszen *rugalmas fronton* voltunk (elastische Front)”.³¹

Az elhurcolt zsidók aajtján a postások tájékoztatására megjelentek a „*Hier wohnte der Jude Weil*” (Itt lakott a Weil zsidó) típusú feliratok, a feladó pedig az alábbi értesítést kapta: „Adressat abgewandert” (A cím megváltozott). „Ez a 'megváltozott' az LTI lexikonjában félelmetes mellékjelentést kapott” – olvashatjuk az LTI-ről írt könyvben.³² A „*wurde der Endlösung zugeführt*” (végső megoldást véghezvinni)³³ agyonlövést vagy gázkamrába küldést jelentette, a hitleri táborokba megsemmisítésre küldöttek kartonján a „visszatérése nem kívánatos” szerepelt. A Szovjetunióban a letartóztatottak további sorsa felől érdeklődőknek a *bez prava perepiszki* (levelezésre nem jogosult) szóbeli válasz jelentette – az esetek túlnyomó többségében – az illető kivégzését, míg a hivatalos formula Sztálin javaslatára a *nakazanyije pervoj katyegorii* (első fokozatú büntetés) lesz.³⁴ Később a jogi szótárból a *nakazanyije* (büntetés) szót is eltörlik, és helyét a *mera szocialnoj zasciti* (szociális védelmi intézkedés) foglalja el.

A fentebb felsorolt esetekben a hatalomgyakorlók azon szándékáról van szó, hogy ha ezeknek a – nevezzük – eufemisztikus megfogalmazásoknak a segítségével nem tudják áthidalni az utopisztikusnak bizonyuló vágyak megvalósítása érdekében elkövetett tettek és a valóságos, kézzelfogható dolgok közötti szakadékot, úgy a jog, eszmék, gazdasági objektív folyamatok és óriási embertömegek fölötti totális hatalomgyakorlás mértéke az irracionálisba való átbillenéssel fenyeget. Ezek a kifejezések úgy idéznek elő változásokat a normatív nyelv szemantikájában, hogy csak a pszichikum tudat alatti rétegeiben működnek, és ilyen módon a gondolkodás mindennapi szintjén elfogadhatóvá teszik az elfogadhatatlant. Miközben az emberek milliói halnak éhen, a propaganda nem folytathatja a *kenyérgabona* betakarításáról szóló sikertudósításait, hiszen a szembesülés túl gyors, közvetlen és nyilvánvaló lenne. Ezért fognak szólni a tudósítások a *kenyérgabona* helyett a *kalászosokról* (zernovije). Minden fordított esetben (Vö. Adressat abgewandert, bez prava perepiszki stb.) az ideológia telepszik a valóságra, és a valóságos, kézzelfogható dolgok eufemizmusok formájában jelennek meg.

Az LTI-ben a totaliraizmusall egyenes arányban nő a mindenféle helyzetben használható, sokfajta nyelvi eszközzel kifejezhető szuperlatívuszok száma. (A melléknevek szabályos felsőfoka mellett olyan kifejezések is

betölthetik ezt a szerepet, amelyekbe a szuperlatív érték csak beleérződik vagy hozzákapcsolódik.³⁵ Ám azzal, hogy megváltozik a szuperlatívuszok használatának gyakorisága, és nemegyszer olyan közleményekben is alkalmazzák azokat, amelyekben semmi funkciójuk sincs, expresszivitásuk gyorsan csökkent. A katonai nyelv, melynek egyik alaptulajdonsága – a fegyelmezett elvontság – a szuperlatívuszok használatával épp ellenkezőjére fordult és fantasztikussá, meseszerűvé vált.³⁶ Az LTI-ben minden *egyedülálló* (einmalig) lesz. Ezáltal az *einmalig* úgy válik szuperlatívusszá, hogy a *rendkívüli* szinonímájaként valóságos számtartalma (az egy) háttérbe szorul.³⁷ Az LTI-ben fontos szerephez jutó szuperlatívuszok „értékcsökkenését” a hatalom nem hagyhatta figyelmen kívül. Még adminisztratív beavatkozásról is van tudomásunk. Például az egyik legtekintélyesebb drezdai ruhaüzlet tulajdonosa közölte, hogy „körlevélben tiltották meg, hogy üzleti hirdetésében szuperlatívuszt használjon”.³⁸

A szovjet birodalmi nyelv szuperlatívuszait hasonló devalválódás fenyegette. Vizsgáljuk meg például Sztálin jelzőit. Ahogy nő Sztálin mindenre kiterjedő hatalma, úgy szaporodnak nevei mellett állandó kíséreként a jelzők. Idővel ezek fáradni kezdenek. A Sztálin környezetében lévők találékonyasága a jelzők fokozásának újabb és újabb lehetőségeit fedezi fel. A győztesek kongresszusán Vorosilov bevezette a *sztalnoj Sztálin* szuperlatívuszi formát, melynek jelentése tulajdonképpen *acélos acél*. De ez már nem sokat változtat a folyamaton, amely természetes, hiszen a jelzők halmozása és gyakorisága indexe lassan az irracionalitás határát súrolja.³⁹ Az egyik külföldi újságíró a *Pravda* első oldalán végzett leltára szerint *Sztálin* neve 43-szor szerepelt, mégpedig egyszerre több jelzővel is, így a *zseniális* 26-kor, a *hatalmas* 24-szer, a *bölcs* 18-szor stb.⁴⁰

E megmerevedett sablonok kötelezővé vált említése megoldatlan probléma elé állította a rendszert kiszolgáló újságírókat, akikre az a feladat hárult, hogy a jelzők expresszivitását ha növelni nem tudják, de legalább szinten tartsák. Rövid életű megoldást hozott az, hogy 1935-ben, amikor a párt fő jelszavai az „emberközpontúságot” célozták meg (*A legértékesebb tőke az ember, Minden a kádereken múlik* stb.), Sztálin jelzői is „emberibbé” válhattak. Ekkor jelennek meg a *rodnoj* (a szónak nincs pontos magyar megfelelője. Rendkívül szoros értelmi és vérségi kapcsolat kifejezésére használják.), *obozsajemij* (imádott), *dobrij* (jóságos), *otzivcsivij* (megértő, együttérző), *velikij cselovekoljubec* (hatalmas emberszerető) stb. jelzők.⁴¹

Ezután már csak az olyan – hisztéria hatását súroló, gyakran csöpögő, szentimentalizmust sem nélkülöző – szuperlatívuszi minőségben fellépő formák következhetnek, melyek emocionális és expresszív töltés híján funkciójukat nem tölthették be.

Vö. „Nincs drágább és kedvesebb
a Goriban született virágoknál”

”Drága, ismerős arc. Egyszerre hasonlít és nem hasonlít a róla készült festményekre, mert idősebb is, meg fiatalabb, jóságosabb és méginkább jóságosabb, mint a festményeken, hiszen kedvesebb, egyszerűbb és szeretetesebb.”⁴²

Amennyire általános érvényű a Sztálin nevét kísérő szuperlatívuszi minőségben használt jelzők sorsa, annyira egyedi a *lenyinszkij* (lenini) jelzőé. Csak a hatalom szempontjából történő szemantikai változásait *I. Zemsztov* szótártanulmánya alapján a következőképpen írhatjuk le.⁴³

Lenin haláláig a *lenyinszkij* jelző funkcionálásának köre pontosan behatárolt, azaz Lenin beszédeihez, munkáihoz és ötleteihez kapcsolódott. Utána a pártokrácia Lenin tekintélyére támaszkodva saját tevékenységének álcázására kezdi használni addig, míg az a hatalom felől közelítve univerzális, szovjet jelzővé nem válik. Például a *lenyinszkije metodi* (lenini módszerek) először azokat a módszereket jelentette, amelyeket ténylegesen Lenin alkalmazott, halála után azokat, melyeket használt volna, ha él, vagyis a lenini szellemiséggel elvileg azonosíthatóak, végül pedig mindazt, ami méltó lehetne hozzá. A párton belüli ellenzék számára a lenini jelző mindvégig megmaradt az „igazi”, a „helyes” szinonímájaként, holott a tényleges lenini módszerekről a szűk vezetőkön kívül alig tudtak. A párton kívüli ellenzék számára a szó mindvégig eredeti jelentésében maradhatott meg.

Birodalmi névtan és toponímia

A keresztnév-választás szokásának megváltozását és a változásoknak egyébként legkevésbé kitett földrajzi és népnevek átkeresztelését vizsgálva az látszik célszerűnek, hogy az összevetést ne csak az LTI – szovjet birodalmi nyelv relációjában végezzük el. Visszanyúlunk legalább az általunk már érintőlegesen említett francia forradalom nyelvében bekövetkezett változásokig.

A névadási szokásoknak a francia forradalom alatt bekövetkezett átalakulásában a spontaneitás éppúgy szerepet játszik, mint az emberek hatalomhoz való alkalmazkodása. A vezetők például az antik hősök neveit adják gyermekeiknek (*Brutus*, *Scaevola*). A nép körében saját néptrübüneinek nevei a népszerűek, pl. nő a *Marat* név népszerűsége. A forradalom eszmeiségével szoros összefüggésben lévő természetkultusz hatására megjelenik a *Potiron* (fürt), *Ravot* (mák), *Carotte* (répa); a forradalom frazeológiája is visszaköszön a *Humanité*, *Patria*, *Egalité* és a *Libre* nevekben.⁴⁴ A hatalom egyházellenessége elvezet a keresztény nevek bojkottálásához, de rohamosan csökken a dinasztiahoz tartozó családtagok neveinek népszerűsége is, így egyre kevesebb újszülöttnak adják a *Louis*, *Henri*, *Charles* és *Marie* neveket. *Monteil* arról ír, hogy egy sor vidéki városban rendeleteket hoznak, amelyekben azt javasolják azoknak, kiknek nevei a zsarnokság és a feudalizmus fogalmaival hozhatók kapcsolatba (*Roi*, *Le Comte*, *Baron*, *Chevalier* lovag stb.), változtassák meg azokat, nehogy gyanúba kerüljenek. Ezek közül a nevek közül néhány ezután csak negatív értékrendű szókapcsolatban található meg, pl. a hóhér: *Chevalier de la guillotine*.⁴⁵

Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy nemcsak a hatalom ideológiájának átplántálásáról vagy félelemről, a terror következtében szinte természetes „mimikri”-jelenségről, netán egyszerű divatról van szó. A névadási szokások megváltoztatásában közrejátszik a kispolgári ideológia egyre magabiztosabbá válása is, ami mintegy jelzi e réteg fokozott emancipálódását. „A mi derék sans-culotteink végre követik példámat, és olyan neveket választanak maguknak, melyek jobban megfelelnek az egyenlőség és szabadság eszméjének, mint a régiek” olvashatjuk egy Robespierre-hez 1793-ban íródott levélben. Az illető egyébként a *Nivean* nevet vette fel.⁴⁶

„Minden forradalomban, akár politikai vagy társadalmi, akár művészeti vagy irodalmi is legyen, mindig két tendencia hat: egyrészt a teljesen újat akarás, ahol az éles szembenállást hangoztatják az addig érvényessel, másrészt pedig a kapcsolódás a törvényesített hagyományokhoz” – írja V. Klemperer.⁴⁷ Ezért kerülnek túlsúlyba az LTI névtanban a germán eredetű nevek (*Dieter, Deilev, Uwe, Margit, Ingrid* stb.), miközben az anyakönyvi hivatalok megtagadják az Őszövetségben szereplő nevek nyilvántartásba vételét, ha azt árjának adják.⁴⁸ A zsidók izolálásának bevett módszere volt az is, hogy „aki nem félreismerhetetlenül héber nevet viselt, vagy olyat, ami a németben egyáltalán nem honosodott meg, mint pl. *Baruch* vagy *Recha*, annak a keresztnévhez az „Izrael” vagy a „Sára” nevet fűzték. *Einstein* nevét is éppúgy ki kellett hagyni a fizika előadásokon, mint ahogy az „egy Herz”-et sem volt ajánlatos használni.”⁴⁹

Oroszországban a politikai-ideológiai tényezők – hasonlóan sok más országhoz – régebben is hatással voltak a névválasztási szokásokra. A XVIII. században öt nő uralkodója volt az országnak.⁵⁰ Neveik főleg a nemesség – kisebb részben a gazdag kereskedők – névválasztási szokásaira gyakoroltak hatást, de a jelenség közel sem volt olyan arányú, hogy jelentős változásokat idézett volna elő a hagyományos orosz nevek gyakoriságában.

Az 1920-as évektől kezdve viszont a keresztnévek választási szokásaiban gyors ütemű változások kezdődtek. A kor szellemiségét, ideológiáját hivatottak tükrözni a *Gertrud* (a geroj truda – a munka hőse szavak összevonásából), a *Marlen* (Marx és Lenin neveiből). A *Revmir* a revoljucia mirovaja (világforradalom), a *Kim* a Kommuniztyicseskij internacional mologyozsi (Fiatalok Kommunista Internacionáléja) szavakból képződnek.

A köznevek tulajdonnevekké alakulnak, például *Igyeja* (eszme), *Kommuna*, *Tyeksztyil* (textil), *Era* (kor), *Tytán* (titán fém), *Zarja* (hajnal) esetében. Az októberi forradalomra utal a férfi *Oktyabrin* és a női változata az *Oktyabrina* is. Még a ceremónia, a keresztlő (kresztyini) neve is megváltozik, *oktyabrini* (tulajdonképpen októberező) lesz.⁵¹

A *Vlagyimir Iljics Lenin* teljes név elemeinek kezdőbetűiből, ill. szótagjaiból áll össze a *Vilen*, a *Vladlen*. A *Roblen* a rogyilsza bity lenyincem (leninistának született), a *Lenar* – lenyinszkaja armija (lenini hadsereg), az *Erlen* – era Lenyina (Lenin korszaka) szókapcsolatokból alakultak ki. A *Nyinel* név visszafelé olvasva adja ki a *Lenint*. A nevek nyelvi birtokbavételét bizonyítják a különböző becéző alakok megjelenései, így pl. a *Vilja*, *Lenya*, *Vlagya*, *Lagya* stb. De maga a *Vlagyimir Iljics Lenin* név utolsó tagjának etimológiája is jellemző a korra. A *Petrov* véleménye szerint *V. I. Uljanov* ezzel a fedőnévvel is szembe kívánt helyezkedni *Plehanov*val, aki egy időben *Volginként* írta alá munkáit. Így a *Lenin* név esetében a motiváló szó a *Léna*, *Plehanov*nál pedig a másik nagy folyó a *Volga*.⁵² Mellesleg a *Vlagyimir* szó jelentése: *vlagyety mirom*, azaz uralkodni – az egyik jelentése szerint – a világon, vagy – a szó másik jelentése szerint – a békén.

A forradalom vezetőinek hatása mutatható ki mind az idegen eredetű nevek átvételénél (*Karl* – Karl Marx, Karl Libknecht, *Róza* – Róza Luxemburg) és természetesen *Marat*, *Zsorez*, *Danton* sőt *Spartakusz*, mint a *Vlagyimir* név népszerűségének növekedésénél. Lsd. 1. táblázatot. 1932 és 1935 között csak az Ivánok 13 %-a új nevének a *Vlagyimirt* választja.

A Vlagyimir név gyakorisága (%-ban) 1612 és 1970 között a Don-vidéken:

1612–1622	0,13	1932–1938	12,0
1750–1780	0,2	1941–1949	12,6
1828–1849	0,5	1951–1958	13,0
1880–1890	0,8	1961–1965	9,3
1908–1916	1,4	1966–1970	9,5
1917–1928	12,4 (!)		

1. sz. táblázat

Forrás: V. Ivasko, i.m. 127.

A francia forradalom az LTI és a szovjet birodalmi nyelv toponimáinak összevetése is a totaliratizmus grammatikájának univerzalitását bizonyítja.

A francia forradalom egyházellenessége nem tűri el a városok nevében oly gyakori *saint* előtagot (Saint-Lo – Rocher de la liberté, Saint-Mére – Eglise-ből Mére-Libre lesz.⁵³ A náci fajelmélet viszont az LTI nem német eredetű helyneveit helyezi törvényen kívül. „Mecklenburgban sok falu nevéből törölték a „wend” toldalékot, Pomerániában 120, Brandenburgban közel 175 szláv helységnevet németesítettek, különösen Spreewelt falvait germanizálták. Sziléziában 2700-ra rúgott a németesítő változatok száma, és Gumbinnen közigazgatási kerületben, ahol felháborítóan hatott a sok „alsóbbrendű” litván végződés, és ahol például Berninglaukent Berningenre „északosították”, e kerület összesen 1851 településből 1146-ot átkereszteltek” – közli V. Klemperer.⁵⁴

Az ideológiák által befolyásolt nyelvi pragmatizmus jól nyomon követhető a két német állam létezése alatt is. A keleti politika meghirdetéséig az NDK (DDR) hivatalos megnevezést az NSZK sajtó kerülte. Helyette a *Zóna* (Zone), *Keleti zóna* (Ostzone), *Szovjet megszállt zóna* (Sowjetisch besetzte Zone), *Kelet-Németország* (Ostdeutschland) megnevezések szerepeltek. Ezek közül az *Ostzone* használata később azzal bonyolódott, hogy a Bundestag egy 1954 márciusában tartott sajtóértekezletén az össznémet ügyek minisztere kifejtette: az *Ostzone* alatt az Odera-Neisse-től keletre eső területeket kell érteni, míg az *Ostzone*-nak nevezett terület tulajdonképpen Közép-Németország (Mitteldeutschland).

Az LTI által olyan nagy kegyben tartott idézőjelek a „DDR”-ben éltek tovább, s aki mellőzte ezeket a Szövetséges Köztársaság árulójának számított. Az LTI csonkszavaitól való idegenkedés is felfedezhető abban, hogy a BRD abbreviátúra hivatalos ügyiratokból teljesen hiányzott, és helyette a *Bundesrepublik*, ill. egyszerűen *Deutschland* dominált.⁵⁵

A szovjet birodalom nyelvi toponimáinak egy része – legalábbis keletkezésének módszertanát tekintve – a múlt hagyományaihoz is kapcsolódik, hiszen a települések régen is gyakran kapták nevüket valamelyik uralkodóról vagy annak családtagjáról. Ezek a városok vagy a forradalom vezetőinek nevét kapták meg (Lsd. II. táb. 1–7.), vagy a volt uralkodók nevét a *krasznij* (vörös) melléknév megfelelő alakjával helyettesítették (Lsd.: 2. sz. tábl. 8–10.).

**A volt uralkodók illetve azok hozzátartozóinak neveiből
képzett városnevek átkeresztelése:**

1. Alexandropol	–	Leninakád
2. Jekatyerinburg	–	Szverdlovszk
3. Jekatyerinoszláv	–	Dnyepetrovcszk
4. Jelizavetpol	–	Kirovabad
5. Jelizavetgrad	–	Kirovograd
6. Mariapul	–	Zsdanov
7. Peterburg	–	Leningrád
8. Jekatyerinodar	–	Krasznodar
9. Konsztantyinograd	–	Krasznograd
10. Perrozavodszk	–	Krasznoszavodszk

2. sz. táblázat.

E. Bahder kimutatása szerint Lenin és Sztálin nevét 70, Kaganovicsét 35, Molotovét 30, Dzerzsinszkijét 24, Vorosilovét 24, Kalinyinét 23 esetben használták fel valamilyen földrajzi név megalkotásához.⁵⁶

Az újonnan átkeresztelt városok nevei is gyakran megváltoztak. Ennek az az egyik oka, hogy egyes vezetőknek – miután a forradalom ellenségeinek lettek kikiáltva – nemcsak a politikából, majd sokuknak az életből is –, de a kollektív emlékezetből is távozniuk kellett. Így a *Trock*-nak átkeresztelt *Gatcsina*–*Krasznogvargyejszk* lett, *Jelizavetgrad* – 1924-től *Zinovjevcszk* – *Kirovogradra* módosult, *Grisina*, amelyik a Komszomol később kivégzett vezetőjéről a *Posztisev* nevet kapta, *Krasznoarmejszkre* változott.

Sajátos módon a gyakori névváltozások azt is eredményezhették, hogy a település az eredeti, még az Orosz Birodalom által adományozott név előtti megnevezést is visszanyerhette. Jól szemlélteti ezt az *Ordzsonikidzéről* elnevezett városok sorsa. *Vlagyikavkaz* (jelentése – uralkodj a Kaukázuson), mely 1931-től a nehézipari népbiztos nevét viselte, egy időre visszakeresztelődött *Dzaudzsikaura*. Volt eset, amikor az eredeti név visszaállítását még az sem akadályozta, hogy a régi-új név a régi rendszerhez kötődött, és sokszor az új ideológiával is szemben állt. A Donyeck-medence egyik városa így kapta vissza a szintén *Ordzsonikidze* név után az eredeti *Jenaijevo* nevet, melyet egykor bányatulajdonosáról kapott. Az előbb említett eseteket a névadási mechanizmus véletlenszerű selejtjeinek tekinthetjük, mivel a régi rendszerhez kötődő településneveknek – kapcsolódjanak azok akár az egyházhoz, akár az uralkodócsaládhoz – el kellett tűnniük az új rend új országának térképéről. Így lesz *Patriarseből* (Pátriárka) *Vodopjanovo*, *Carszkoje szelo* pedig *Gyetszkoje szelo* „áttételen” keresztül *Puskin* lesz.

A tisztulás folyamata. 1990-ben bekövetkezett „visszakeresztelések”.

1. Andropov	–	Ribinszk
2. Brezsnyev	–	Nabereznije Cselni
3. Vorosilovograd	–	Luganszk
4. Gotvald	–	Zmijev
5. Zsdanov	–	Mariupol
6. Zsdanovszk	–	Bejlagan
7. Kalinyin	–	Tver
8. Kirovobad	–	Ganzsa
9. Majakovszkij	–	Bagdadi
10. Ordzonokidze	–	Vlagyikavkaz
11. Csernyenko	–	Sarinovo

3.sz. táblázat

Különbséget kell tenni a francia–porosz háború alatt német nyelvben bekövetkezett „franciátlanítás” és az LTI-ben az árjaelmélet alátámasztását szolgáló germanizálás között. Ugyanígy a szovjet névváltoztatások is merőben különböznek azoktól az esetektől, amikor a nemzeti érzések erősítése érdekében történtek a russzifikálások. Ilyen például a *Peterburg* vagy *Petergof* német utótagjának szláv megfelelőjére, a gradra, illetve dvorecre való kicserélése.

Amíg az új toponimák egy részét – bizonyos értelemben – a múlt hagyományai folytatásának is felfoghatjuk, addig másik részük az orosz nemzeti tudat rombolásának eszközévé vált. Ez szervesen beilleszkedett abba az új történelemszemléletbe, miszerint a Szovjetunió történelme – a *Kratkij kursz isztorii SzSzSZR* 1937-es kiadása alapján – az i.e. IX. században a *Van* tó partján, az *Urartu Birodalommal* kezdődik, vagy mely szerint – a marxista történészek I. kongresszusának megfogalmazásában – az *orosz történelem* kifejezés *ellenforradalminak* minősült.

Az 1922. december 30-án a Szovjetuniót megalakító négy köztársaság megnevezésére szolgáló abbreviaturák tulajdonképpen teljesen elfedték a nemzetekre utaló szavakat, hiszen a *Rasszija* a szinte kimondhatatlan RSZFSZR-re változott, míg a kaukázusi országok összeolvasztásából keletkezett új köztársaság a ZSZFSZF megnevezést kapta, elrejtve az addig az egész terület összmegnevezésére szolgáló és szemantikailag is logikusan értelmezhető *Zakavkazjet* (Kaukázuson túli terület). Némely esetben használták, igaz a mozaikszavak félig dekódolt változatait is, pl. *Ukrainszkaja SZSZR*, de csak így önmagában, hogy *Ukrajna* vagy *Belorusszia* nem. Erre csak a megváltozott politikai szituáció következtében került sor, amikor a II. világháború alatt – a Szovjetunió nemzetiségei irányába tett gesztusként –, újra előkerültek az *Ukrajna*, *Belorusszia* elnevezések. (A világháború után az ENSZ-ben kapott három hely is közrejátszott e nevek megőrzésében.) Egyébként hasonló aktuálpolitikai okokból kezdték el használni az olyan szavakat, mint az addig elfelejtésre ítélt *rogyna* (haza), *otcsinza* (hon), *otyecsesztvo* (haza) vagy a *cseszty mun-gyira* (a mundér becsülete)-féle állandósult szókapcsolatokat. A Szovjetunióban élő nemzetiségek népnéveinek megváltoztatása a szovjet birodalmi nyelv egyetlen pozitív részjelensége. A régieket többnyire ún. „önelnevezésekkel”

(szamónazvanyije) váltották fel, minek következtében például megszűnt a nyenyecéket sértő *szamojed* elnevezés, ami szó szerint az önnön fajtáját evőt, azaz emberevőt jelentette. Lsd.: 4. sz. tábl.

A Szovjetunió területén élő népek nemzetiségek nevének megváltoztatása

cseremiszek	–	marik
csukcsok	–	luorovetlánok
goldok	–	nanájok
lamutok	–	evenek
osztjások	–	hantik
tunguzok	–	evenek
szamojédok	–	nyenyecék
votjások	–	udmurtok
zürjének	–	komik

4. táblázat

Mozaikszavak – a szovjet birodalmi nyelv alfája és omegája.

V. Kemperer nem ismerhette a mozaikszavak szovjet birodalmi nyelvben betöltött kulcsszerepét. Miután a náci sajtó harcot hirdetett a – saját rendszere lényegéből is következő – „nyelvszörnyek” ellen, és a felelősséget ezek elterjedéséért a bolsevizmusra hárítja, Klemperer elköveti műve talán egyetlen tévedését.⁵⁷ Nem ismeri fel ugyanis a két nyelv közötti hasonlóságot, elutasít mindenféle analógiát. Térben és időben átnyúlva próbál magyarázatot adni a rövidítések és mozaikszavak keletkezésének és terjedésének okaira, hogy ezután az LTI jellemzői közé sorolja azokat. Ezt a továbbiakban azzal indokolja, hogy „egyetlen korábbi nyelvi stílus sem csinált ebből a formából a szabályostól annyira eltérő gyakorlatot, mint a hitlerizmus”. Klemperer a modern rövidítési hullám kiinduló pontjának a kereskedelem és az ipar vezető hatalmait, Angliát és az USA-t tekinti, és így természetesnek tartja Szovjet-Oroszország hajlamát a betűszavak irányába, „mivel Lenin fő követelménynek jelölte meg az ország műszaki fejlesztését, és példaképül az Egyesült Államokat nevezte meg.”⁵⁸ Csakhogy a szovjet birodalmi nyelv abbreviaturái többnyire nem az iparhoz és a kereskedelemhez kapcsolódnak. Tömegesen akkor jelennek meg, amikor megkezdődik – a régi rend állami berendezkedésének lebontásával egyidőben – az új intézmények, szervezetek, bizottságok stb. „gyártása”, az addigi legkülönbözőbb társadalmi funkciók „új tartalommal” való megtöltése, mindennek és mindenkinek új és forradalmi úton való kötelező átszervezése, az addigi fogalmaknak, megnevezéseknek az ideológiához való hozzáigazítása.⁵⁹

A szovjet korszak abbreviaturái az 1917 előtt keletkezettektől képzési módjukat tekintve is eltértek. A legnagyobb arányban a szavak kezdőbetűiből álló betűszavak keletkeztek, aminek egyik lehetséges magyarázatáról lentebb még írni fogunk.

Míg az 1917 előtt keletkezett rövidítések használati köre pontosan behatárolható volt (hadsereg, ipar, üzleti levelezés stb.), addig a szovjet birodalmi nyelv abbreviatúráit az élet minden területén megtaláljuk.

Az ideiglenes kormány ideje alatt igen kevés központi utasításra hozott betűszó keletkezett. A helyi, spontán kezdeményezés alapján létrejött „önmegnevezéseket” (pl. *Centroflot* – Morszkaja szekcija petrogradszkogo szoveta rabocsih i szoldatszkih gyeputatov, A petrográdi tanács munkás- és katonaküldöttek tengerügyi szekciója) a hivatalos hatalom csúcsain nem erősítették meg. Ezzel szemben az 1917 utáni – ismeretlen szerzőségű – helyi abbreviatúrák többségét az írott formában központilag terjesztett direktívák, parancsok, táviratok és közlönyök törvényesítik. A fontosabb okmányok aláírói nemcsak törvényesítik, de tekintélyüknél fogva elő is segítik az újak terjedését azzal, hogy intenzíven használják azokat. Ez jól nyomon követhető például Lenin 1917 nov.–1920 között keletkezett írásainak kimondottan nyelvi szempontú elemzése során. (Vö. 5. táblázat). Ez annál inkább figyelemre méltó, hiszen tudjuk: Lenin nagy gondot fordított írásainak stílusára, és azokat nyelvi szempontból is állandóan javígtatta.

Az abbreviatúrák számának alakulása Lenin 1917–1920 között írott munkáiban

Év:	Kéziratban	Ami a javítás után a sajtóban megjelent
1917 nov. és dec.	30	20
1918	112	30
1919	210	62
1920	337	81

5.sz. táblázat

Forrás: M. V. Panov, i.m. 88.

Volt idő, amikor Lenin is mintha lelkiismeret-furdalást érzett volna a mozaikszavak használatakor, amit a használatukat követő magyarázkodásai is jeleznek. Vö. „Nagyon szeretném néhány „GOSZTRESZT” (hogy ezen a gyönyörű orosz nyelven fejezzem ki magamat, melyet Turgenyev annyira dicsért) példáján megmutatni...” vagy „Ezt nem ismerjük be, e téren megmaradt a kommunista góg, a 'Komcsvansztvo', ahogy ezt a nagy orosz nyelvben mondani szokás.”⁶⁰

A kezdetben többnyire csak írott formájukban létező abbreviatúrák lexikalizálódásának ismérveit a következőképpen lehetne összefoglalni. Fokozatosan eltűnnek az írott alakoknál a központosági jelek. Az eredeti C. K., M. K., V. Cs. K. alakokat felváltják a CK (Centralnij komitet – Központi Bizottság), VCSK (Vszeroszsijszkaja csreszvicsajnaja komisziya).

A betűszavak alapként kezdenek szolgálni különböző szófajokhoz tartozó szavak képzéséhez. A VOHR-ból⁶¹ képződik a *vohreveć*, amely jelölhette a tábori őrszemélyzet tagját csakúgy, mint a parancsnokot. A BUR-ból képződik a

zaburitysza ige (szigorítottba kerülni) és a *burovci* főnév (akik büntetésüket töltik). A hivatalos jogi formula rangjára emelt négybetűs rövidítés a CSSZIR (Cselen szemji izmennjika rogyini – hazaáruló családtagja) az alapja a *cseszeiroyka* szónak, mellyel azokat a feleségeket illették, akiket a férjük letartóztatása után ítélték el, és bűnük mindössze az elítélthez és letartóztatotthoz való családi kötődésük volt.

A betűk szerinti kiejtés stabilizálódásának jellegzetes példája a csavargók megnevezésére szolgáló BORZ és BOMZS. Eme betűszavak eredeti jelentését talán már keletkezésük helyén – a rendőrségen – sem ismerik. A BORZ jelentése *bez opregyelsonnogo roda zanyatyij* (tulajdonképpen foglalkozás nélkül Vö. káemkás), a BOMZS – *bez opregyelsonnogo meszta zsetyelsztva* (hajléktalan).

Most már lehetetlennek tűnik megállapítani azt, hogy ki, mikor és hol használta először a *z/k* rövidítést. A két betű jelenthette a *zakljucsonnijt* (fogoly) általában, vagy kezdetben csak a Fehér- és Balti-tengert összekötő csatorna (Belomorkanal) építésén dolgozók megjelölésére használták (*zakljucsonnij kanaloarmejec* – szó szerinti fordításban – fogoly csatornaépítő katona, a *krasznoarmejec* – vöröskatona analógiájára), és csak később került sor az általánosításra. Mindenesetre a két betű összeolvasása után *zeka* lett belőle, és így használták a beszélt nyelvben a felügyelők csakúgy, mint a foglyok. Eredetileg a szó nem ragozódott, és a gyűjtőfőnév szerepét is betöltötte. Aztán idővel lekopott az utolsó hang, és a szó formailag is hímnemű főnévvé vált: *zek* lett belőle. Ez a változás lehetővé tette a ragozott alakok megjelenését. A nem kategória hívja életre ezek után a női foglyokat jelölő alakot: a *zecskát*. Végül a fejlődés betetőzéseként megjelennek ennek az orosz nyelvtől kissé idegen hangkapcsolatú szónak a zsargonizálódott alakjai is: a [zik], zyk stb.

„Bármelyik nyelv történetében egy újfajta szóképzési forma megjelenése igen ritka jelenség. De éppen ez az igen ritka nyelvi újdonság van összefüggésben a forradalmi időszak irodalmi nyelvének változásával. Az abbreviáció az irodalmi nyelv periferiáján szerényen és ismeretlenül meghúzódó technikai fogásból az egyik legaktívabb szóképzési módszerré változott” – olvasható Panovnál.⁶²

Mielőtt ebből a megállapításból következtetéseket vonnánk le a szovjet birodalmi nyelv abbreviaturáira vonatkozólag, következő kitérőt kell tennünk:

Az idézet szerzője a nyelvi fejlődés és funkcionálás olyan elméletének a híve, mely szerint a nyelv történetileg változó rendszere a dialektika egyik alaptörvényének, az ellentmondások egységének és harcának van alárendelve. Ez a törvény az ún. antinómiákban testesül meg. Az egyik ilyen antinómia a beszélő és a hallgató konfliktusviszonya, mely hol az első, hol a második javára oldódik meg. Így a nyelvben egyszer a közlemény redukált változata kap zöldutat, amelyik a beszélőnek kedvez, másszor a bővített, ill. szétagolt közlemény kerül előtérbe, és ezzel a hallgatók pozíciói erősödnek. Ezen elmélet szerint a 20-as években a nyelv épp egy ilyen „redukáló” szakaszba került. Az abbreviaturák létrehozói, azaz az új hatalom saját magát juttatja kedvező pozícióba. Egy bizonyos idő elteltével viszont a szétagolási szakasznak kellene következnie, ami csak részben valósul meg. Mert igaz ugyan, hogy megjelennek az olyan típusú tagolódott – „hatalmat” jelentő megnevezések, mint pl. a *zamesztyityel gyirektora po kadram* (személyzeti igazgatóhelyettes) vagy *zamesztyityel zavedujuscsego*

kafedroj (tanszékvezető helyettes) stb., de ilyen alakokban többnyire csak a hivatali nyelv írott változatában szerepelnek és ott sem mindig. A beszélt nyelvi változatban, de gyakran a hivatalos levelezésben is az első példában az előtag *zamra*, a másodikban pedig az egész kifejezés *zamzav*-ra rövidül, vagyis a „széttagolódási” szakasz csak elméletben létezik, a „rövidülési” tendencia tovább él, és igazából nem adja át a helyét az előbbinek.

Ezek szerint *Panov* az abbreviációt – mivel természetesnek tartott nagyságrendi arányát messze túllépte – a nyelv szerves fejlődési irányvonalától eltérő jelenségként értékelte. Ugyanakkor az idézetből az is kiderül, hogy a szovjet abbreviaturákat a szerző az irodalmi nyelv részének tekinti. Pedig, ha megnézzük az irodalmi nyelv meghatározásának akár „tisztá” nyelvészeti szempontjait (pl. kidolgozottság, stabilitás, stilisztikai differenciáltság stb.), akár kiegészítjük ezt a szociolingvisztikai szempontokkal (kik, milyen társadalmi rétegek és csoportok beszélik azt stb.) akkor kiderül, hogy a szovjet korszak abbreviaturái a fenti szempontok többségének nem felelnének meg.

Ha az orosz irodalmi és nem a szovjet birodalmi nyelv részének tekintenénk az új kor rövidítéseit, akkor egyenlőségjel kerülne a szovjet kor előtti, írók által megalkotott abbreviaturás álnevek (*Ancse* – Anton Csehov), a mindenki által ismert nagy ipari cégek megnevezései (*Lenzotó* – Lenszkoje zolotopromislennoje tovariscsesztvo – Lénai Aranybánya Társulás) és az NKT, RKI, GDUV, SZPRT-féle abbreviaturák közé, amelyeket a közember még azok létezésének több esztendeje után sem tudott „dekódolni”. Utalhatunk itt pl. *Spilreinre*, akinek a moszkvai garnizonban 1925-ben végzett felmérése szerint a katonák több mint fele a felsorolt betű- és mozaikszavakat nem értette.⁶³

„A rövidítések az új rendszer nyelvi szimbólumaivá váltak” – állapítja meg *L. V. Scserba*. „Egyetlen intézmény sem nyugodhatott addig, míg új abbreviatura-megnevezést nem talált magának” – jegyzi meg *J. Polivanov*.⁶⁴ Ez a – bizonyos értelemben – divattá váló jelenség egybeesett a hatalom főbb törekvéseivel. A régi rendszerrel asszociálódó szavak és kifejezések úgy tűnhettek el a mindennapok lexikonjából, mintha eltűnésük spontán, de legalábbis központilag nem irányított folyamat része lett volna.

Az abbreviáció bizonyult a leggyorsabb és egyben a legegyszerűbb – mindenki számára gyorsan elsajátítható – módszernek. Ennél fontosabb azonban a következő szempont: a szovjet birodalmi nyelv abbreviaturái gyakori *kétértelműségükkel* (pl. a proletkultban a kult (kultusz) szót ugyanúgy oda lehetett érteni, mint a kultúrát, *szemantikai tisztázatlanságokkal* a régi vándorkereskedők zsargonjának mechanikusan „titkosított” szavaira kezdtek hasonlítani, és egy sajátos kód szerepét vették fel. Fokozatosan egy olyan csoportnyelv elemeivé váltak, melyek ismerete sokak számára, ha nem is előnyökkel, de mindenképpen a „beavatottság” érzésével járt. Ez a momentum választja el végérvényesen egymástól az 1917 előtti rövidítéseket és a szovjet birodalmi nyelv képződményeit.

Az első években még azok az abbreviaturák vannak jelen nagyobb számban, melyekben az egyik tag (szov-; kom- stb.) még a felszínen hordozza az eredeti szó jelentését, valami kapaszkodót nyújtva a dekódoláshoz. Ez még akkor is így van, ha a többértelműség sokszor már ilyen esetekben is fennállt, hiszen pl. a *kom-* lehetett *kommunalnij* (kommuna vagy köz-), *kommunyisztjicseszki* vagy éppenséggel *komangyir* (parancsnok) is.

A további „titkosodást” jelzi az a folyamat, amikor a szóösszetétel eredeti tagjai a rövidítésekben már nem is az eredeti sorrendben helyezkednek el, sőt némely tagja egyszerűen kiesik, pedig ezt semmiféle fonetikai törvény vagy ritmikai szabályszerűség nem indokolja. Például a *Vszerosszijszkij Szojuz Promisliivoj Koperacii* (Összoroszországi Ipari Szövetkezetek Szövetsége) előbb *Vszekopromszojuz*, később *Vszekomprom* lesz. Végül megjelennek azok az abbreviaturák, ahol a részösszetevők csak tárgyi-szemantikai kapcsolatban állnak azokkal a szavakkal, melyek tulajdonképpen előhívták azokat. Ezt a következő példa szemlélteti.

Az új abbreviatura (A) nem az adott intézményt jelölő szóösszetétel szavainak (a_1, a_2, \dots stb.) kezdőbetűiből vagy szótagjaiból áll össze, hanem új szavak elemeiből (b_1, b_2, \dots stb.). Ezek az új elemek az eredeti szavakkal asszociációs-szemantikai kapcsolatban állnak, így tulajdonképpen nem grafikai, hanem szemantikai összeolvasásról van szó. a *pravlenyije* (a_1) *fabricšno* (a_2)-*zavodszkimi* (a_3) *predpriyatyijami* (a_4) *vojenno* (a_5) – *vozdušnogo* (a_6) *flota* (a_7) nevű szervezet megnevezésére a PROMVOZDUH (A) abbreviatura szolgál.

Az (A) $\neq a_1 + a_2 + a_3 + a_4 + a_5 + a_6 + a_7$ elemeinek kezdőbetűivel vagy szótagjaival, mert

az a_1 egyszerűen kiesik;

az $a_2 + a_3 + a_4$ —————> PROM (b_1);

az $a_5 + a_6 + a_7$ —————> VOZDUH (b_2).

Tehát a *Katonai* (a_5) *légi* (a_6) *flotta* (a_7) *üzemi* (a_2) és *gyári* (a_3) *vállalatok* (a_4) *Igazgatóságát*-t (a_1) az a PROM (b_1) VOZDUH (b_2) jelöli, ahol a (b_1) a *promislennij* – ipari, a (b_2) a *vozduh* – levegő szavak rövidítése.

A megegyezésen alapuló szóképzés termékei – a nem túl nagy változatosságot biztosító alapelemek gyakorisága folytán – többször is „központi” korrekcióra szorultak. Így a *narodnij komisszart* (népbiztos) és a *narodnij komisszariat* (népbizottság) egyaránt jelölő *narkom* mellé egy új abbreviaturát képeznek. Az intézményt ezután a *narkomat* fogja jelölni. Hasonló a *polpred* és a *polpredsztvo* esete is, ahol az első a teljhatalommal megbízott személyt, a második pedig a hasonló jogokkal felruházott intézményt jelöli. A kód-funkció előtérbe kerülésével az ilyen pontosítások egyre ritkábbak. Akárcsak azok az „összevonási” kísérletek, amikor a több tagból álló szószerkezetnek csak az egyik tagját hagyják meg teljes alakban, amely az egészet hivatott képviselni. Ilyen pl. a *szovet* kiemlve a *Szovet rabocsih i krsztyjanszkih deputatovból*, vagy a *szojuz* a *Profeszionalnij szojuzból*. Végül nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az eredeti jelentésre legkevesebb utalást tartalmazó betűszavak száma növekedett a szótagokból vagy szótag + szóból állókkal szemben.⁶⁵

A NEP-korszak nyelvezetét vizsgáló G. Vinokurov már 1925-ben felfigyelt arra a jelenségre, hogy a szóösszetételek és az azokat helyettesítő abbreviaturák párhuzamos használatában stilisztikai differenciálás lehetősége rejlik. Az ötletet az abban az időben még valódi humor-vicclapként megjelenő Krokogyil 1923 / 2. számból merítette, ahol félig tréfásan, félig komolyan a következőt lehetett olvasni a NEP abbreviaturáról (NEP – *novaja ekonomicseszkaja polityika* – ’új gazdaságpolitika’). „A nep mindössze egyszerűsített (de nem rövidített, sőt valójában jelentésében inkább kitágított)

megfelelője az új gazdaságpolitikának. Az utóbbi alatt semiképpen sem kívánatos a nep-et érteni, mert az új gazdaságpolitika a kommunizmusba vezet, a nep viszont a forradalmi törvényszékre.” *G. Vinokurov*, miután megvizsgálta, hogy a *novaja ekonomicseskaja polityika* és az azt jelölő NEP abbreviatura milyen szövegkörnyezetben fordul elő, és ott milyen emocionális és expresszív tartalommal rendelkezik, a Krokogyil cikkírójához hasonló következtetéseket vont le. Konkrét példái szemléletesek és bizonyító erejűek. Az új gazdaságpolitika ihletőit a *vdohnovityeli novoj ekonompolityiki* szerkezet jelölheti, mert a *vdohnovityeli nepa* (így, a betűszót tartalmazó szerkezettel) csakis a **nepperek** lehetnek. (Tudni kell, hogy maga a nepper (*nepman*) szó a 20-as évek végére már-már káromkodással ért fel.) Ha a szószerkezettel pozitív tevékenységet végző személyeket kívántak jelölni, úgy csakis ez a „hibrid” (...ekonompolityika) jöhetett számításba. Ugyanakkor a rövidítésről nem mondanak le, de nem a NEP-et, hanem a *novaja ekonompolityikát* (ekonomicseskaja polityika helyett) használják.⁶⁶

Az már csak ráadás, hogy a NEP abbreviatura – a szovjet birodalmi nyelv gyöngyszeme – pusztá formájával is szokatlan az orosz irodalmi nyelvben, hiszen alig van példa arra, hogy az orosz „fordított e-vel” jelölt hang kemény mássalhangzó után álljon, hacsak nem más nyelvből való átvételről van szó.

Az emberek egészséges nyelvi ösztönéből fakadó védekező reflexek természetesen működésbe léptek a fentebb tárgyalt hipertrófiás jelenségekkel szemben. Ez megmutatkozik az egyénileg „gyártott”, humort sem nélkülöző és a beszélt nyelvben gyakran használt rövidítésekben. Ilyen az LTI-ben a „**knift**” – „*Kommt nicht in Frage*” – szóba sem jöhet), „**kakfi**” – „*Kommt auf keinen Fall in Frage* (semmi esetre sem jöhet szóba) vagy az orosz „**csik**” – „*cseszty imeju klanyatysza*” (van szerencsém!).⁶⁷ Ide sorolhatjuk az önkényes, nem az eredeti jelentést feltáró desifrizozást is, ami egyben a grafikai abbreviaturák lexikalizálódáshoz vezető út egy közbeeső állomásaként is felfogható. Természetesen ez a jelenség is fellelhető 1917 előtt, elsősorban az illegitimitásban lévő forradalmárok nyelvén. „*Mihail Konsztantyinovics utasítására...*” – mondták, ami alatt az **MK**-t (Moszkovszkij Komitet), azaz a Moszkvai Bizottságot kellett érteni. „*Borisz Petrovicsként*” tárul fel a **BP**, ami a bronyepojezd (páncélvonat) hivatalos rövidítése. Nem valószínű, hogy ezeket a nyelvi jelenségeket valamiféle konspirációval lehetne magyarázni. A szovjet korszakban viszont pl. a GULag különböző táborainak hivatalos megnevezésére szolgáló abbreviaturák vagy a kommunista párt rövidítésének önkényes dekódolása már több egyfajta nyelvi játéknál. Ez már a fennálló rendszerrel szembeni egyfajta passzív ellenállás jele. A SZLON-on a Szoloveckije Lagerja Oszobogo Naznacsenyija (Különleges rendeltetésű Szolovki-szigeti tábor) helyett *szmerty ljagavim ot nozsa* (halál a zsarukra) értődik. A félelmetes GPU-ból *Goszpogyi, pomjányi uszposih* (Uram, emlékezz a halottainkra), az NKVD-ből *Ne znajem, kogda vernyomszja domoj* (Nem tudjuk, mikor térünk haza), az SzSzsZR-ből *Szmerty Sztalinu, szpaszaj Rossziju* (Halál Sztálinra, Mentsd Oroszországot) lesz. Az SZKP orosz eredetije a KPSZSZ (Kommuniztyicseskaja Partyija Szovetszkogo Szozuja) *Komandnij punkt* SzSzs-re alakul, aminek a jelentése: SS vezetési vagy parancsnoki pont. A katonai szaksargonban használatos analóg abbreviatura ötvöződik itt a náci párt fegyveres alakulatát (Schutzstaffel) jelölő SS-el, mivel az utolsó két betű átvétele a kiejtés alapján történik.

Vörösteror – sajátos nyelvpolitika

A bevezetőben utaltunk arra, hogy a szovjet birodalmi nyelvet egy olyan présnek tekintjük, amelyik változásokat idézett elő az orosz irodalmi nyelvben. E prés felső részének tárgyalása után az irodalmi nyelvre nyomást gyakorló *tolvajnyelv*, *GULag-argó* és *prosztoreszije* – mint a prés alsó részei – egészségtelen arányú elterjedésének okait vizsgáljuk. Magukat a nyelvi alszisztémákat terjedelmi okoknál fogva itt nem részletezzük.

A lexikailag a XVIII–XIX. századi vándorkereskedők, vándoriparosok és koldusok szakmai argójára támaszkodó orosz tolvajnyelv a XX. század első évtizedében még nem lépett ki szűk, pontosan behatárolt szubkulturális köréből. Ennek a lexikai korpusznak a beszélt nyelvbe való intenzív behatolása a 20-as évek elején kezdődik meg. Ebben nagy szerepet játszott az, hogy a városok növekedésével megnő az alvilághoz szorosan kapcsolódó deklasszáldott elemek száma. Ezzel oldódik a tolvajtársadalom és annak nyelvének zártsága. A városokban talált menedéket a csavargó gyerekek (*beszprizornije*) több millióra duzzadt tömege is. Ezeknek a gyerekeknek létfenntartási lehetősége a bűnözés volt. Életük színtere a bűnözők életterével – a piaccal volt azonos. A gyerekcsavargók közvetítésével került a tolvajnyelv a felbomlóban lévő iskolarendszeren keresztül az ideje nagy részét utcán töltő diákság nyelvébe: A tolvajnyelv legalizálásának megfelelő közegét biztosították az akkoriban szerveződő nevelőotthonok ezrei.⁶⁸ Ezekbe az éhség, a kuláktalanítás, a szülők százezreinek meghurcoltatása és letartóztatása következtében tömegesen érkezett az utánpótlás. De a nevelőotthonok, az „utca” stb. szerepe eltörpül a rendszer gazdasági tartópillérévé szerveződött GULag szisztéma mellett, mely a 30-as évek elejére a nyelvi változások legfontosabb színterévé válik. A tábori rendbe szerveződött építkezéseken, bányákban és erdőirtásokon milliók kerülnek közvetlen testközelbe az „osztályrokonokkal”, azaz az alvilág tagjaival és azok nyelvével.

A szociális tényezők nyelvre gyakorolt hatása természetesen nem közvetlen módon történik. J. Polivanov szerint a gazdasági és politikai változások az adott nyelv *szociális szubsztrátumát* változtatják meg.⁶⁹ Ez lesz a kiindulópontja a nyelvi evolúciónak. Miután megváltoznak az adott nyelvet beszélők szociális rétegzettségének arányai, a nyelvi evolúció célja egy olyan „egységes” nyelv létrehozása lesz, amely kiszolgálja az új szociális szubsztrátumot. Ez az egységes nyelv lép be azoknak a különböző nyelvi szisztémáknak a helyére, amelyek nem képesek teljes mértékben kiszolgálni az „új” igényeket. Ebben az evolúciós folyamatban a „szólót” annak a rétegnek a nyelve fogja játszani, amelyiknek a legmagasabb a presztízsze a többiek szemében. Egy jól működő társadalomban az ilyen szociálisan magas presztízsű nyelvi alszisztéma birtokosa a művelt, iskolázott vezető-értelmiségi kell, hogy legyen.

Így volt ez az 1917 előtti Oroszországban is. Az orosz irodalmi nyelv hordozói a klasszikus orosz nemesi fészkekben nevelődött nemesség, a városi polgárság, ill. a főpapság volt. Ezeknek a rétegeknek követendő nyelvi mintát adó szerepe az összlakossághoz képest viszonyított kis számaránya ellenére is érvényesülhetett társadalmi presztízsük miatt. 1917 után ezeknek a rétegeknek a

létszáma olyan arányban csökkent, hogy ez az orosz irodalmi nyelv szociális szubsztrátumának megváltozásával járt együtt.

Az új hatalom elvi és politikai szempontok alapján nemcsak e rétegek presztízsét kezdi tudatosan rombolni, de egy részük fizikai megsemmisítésével, ill. az országból való kiüldözésével potenciális ellenfeleitől, a „burzsoá ideológia”, a „reakciós filozófia” és más „idealisztikus” és „misztikus elmélet” híveitől is meg akar szabadulni.

Lenin levele a GPU vezetőjéhez, F. Dzerzsinszkijhez, „az ellenforradalmat segítő íróknak és professzoroknak az országból való kiutasítása ügyében” a szovjet hatalom első, most már az értelmiséget a reakcióval nyíltan azonosító figyelmeztetése.⁷⁰ A Pravda 1922. augusztus 31-i száma, miután megállapítja, hogy a szovjetellenes tevékenység „támaszpontjait” a felsőoktatási intézményekben, a publicisztikában, irodalomban, filozófiában, egészségügyben, mezőgazdasági tudományban stb. lehet fellelni, a következőket közli: Az „ideológiai vrangelisták és kolcsakovistáknak” nevezett, aktív ellenforradalmi elemeknek tekintett értelmiségieket a GPU rendelete alapján Északra, ill. külföldre száműzik. 1917 után a két, két és fél millió emigráns jelentős százaléka szintén az értelmiség közül kerül ki. Az elűzöttek és az emigrálni tudók bizonyultak szerencsésebbnek. Az országban maradt értelmiségiek közül csak 1917 és 1923 között több százezret végeztek ki.⁷¹

Az új hatalom és az egyház összecsapása már az utóbbinak – a paraszti lakosság körében meglevő – nagy tekintélye miatt is törvényszerű volt. Ugyanakkor a bolsevikok az egyházban az „új típusú ember”, egy „új törzs” létrehozásának legnagyobb akadályát is látták, ezért megkezdődött a papság fizikai megsemmisítése.⁷²

A NEP időszakában a terror hevülete rövid időre lelohadt. De úgy is fogalmazhatunk, hogy politikailag a NEP és a Cseka az érem két oldala, és ha ez így van, akkor a NEP által visszahozott (legtágabban értelmezett) piaci viszonyok elősegítették a nyelvnek a függőleges tagolódás szerinti alsóbb rétegeinek előtérbe kerülését, a Cseka (mint a politikai gondolkodás és tevékenység megtestesítője) hivatalos terminusaival szolgáltatott utánpótlást a prés másik oldalához. A nyelvi evolúciós folyamat beindult, és a „szóló”-t játszó cseréje szükségsszerűvé vált.

A nyelvi mintát adó, az orosz irodalmi nyelvet beszélő rétegek fizikai értelemben vett csökkenéséből és az ezzel párhuzamosan bekövetkező, a „hatalmat gyakorló” vagy még pontosabban a terrort végrehajtó „alsóbb” rétegek presztízsének növekedéséből következik a zsargonhoz való tudatos fordulás jelensége is. Ez a 20-as évek elején elkezdődött folyamat nemcsak politikai, de egyben pszichológiai okokkal is magyarázható.

Az történt, hogy nem a kulturális fölény játszott szerepet a különböző szociális rétegek vagy csoportok nyelvének intenzív kölcsönhatásában, hanem a folyamatot (mely egyre inkább egyirányúbbá kezd válni) az egyik rétegnek a másikkal szembeni szociális-politikai fölénye határozta meg. A *tolvajnyelv* elemei, a *prosztoreszije* fokozatosan mintegy a proletariátus nyelvével azonosultak és szembeállítottak – Sz. Szkvorcov terminológiája szerint – a „burzsoá-értelmiségi” nyelvvel. Így a fentebb csak vázolt „tisztogatás” következtében a tömegek (elsősorban a városlakók) zsargonnal és verbális

agressziót kifejező elemekkel telített nyelvéhez való tudatos fordulás az életben maradás egyik lehetséges eszközét jelentette. Nemcsak a manikürről és a fehér gallérról kellett tehát lemondani, hanem az irodalmi nyelvről is. Ez nemcsak ösztönös, tisztán nyelvi folyamat volt, hanem egy tudatos, a proletár internacionalizmus nemzetellenes politikáján alapuló nyelvi politika következménye.

Ebben a kérdésben is igazolódni látszik *Szende Tamás* megállapítása, aki szerint a társadalmi mobilitás vonatkozásában a zsargonhasználat többek között a következő alapvető célt szolgálhatja: „az azonosulási kísérletet azoknak a részéről, akik szívesen tartoznának egy meghatározott csoporthoz, vagy ahhoz való tartozásukat folyamatosan meg kell erősíteniük”.⁷³

A népművelést is felvállaló magánkézben lévő könyvkiadók és szerkesztőségek betiltása és szétverése után a könyv is hiánycikké vált. Az analfabétizmus felszámolására indított akciók sikertelenségének egyik egyszerű oka többek között az ábc-s könyvek hiánya volt. Nem véletlen tehát az, hogy a szovjet sajtó munkatársai már 1923-ban kezdik tapasztalni, az újságok nyelvét egyre többen nem képesek megérteni. A kulturális élet irányítói, akikhez szintén eljutnak ezek az információk, melyek paradox módon az akkor világszínvonalon álló szociológiai felmérésekre támaszkodtak, ismét az egyszerűbbnek és általuk hatékonyabbnak tartott módszerekhez folyamodnak. Először az újságírók munkáját éri kritika, majd ezt követi a szinte kötelezőnek tekinthető útmutatás, mely a különböző munkás újságok tudósítóinak összoroszországi konferenciáján hangzik el: „Az egyszerű ember beszédében nem használ összetett mondatokat. Ebből világosan következik, hogy a cikkekben is mellőzni kell ezeket. Lehetőleg egyszerű kifejezéseket és egyszerű mondatokat kell használni.”⁷⁴

A kongresszuson élesen támadják a kérdés ilyenfajta kezelését. A többség elfogadhatatlannak tartja azt, hogy az átlagolvasót az ő szótárával és szintaktikai sémáival kellene kiszolgálni, de a mindennapi élet gyakorlatában ennek már nincs semmi jelentősége. Az újságokat elárasztják az alsóbb stilisztikai szintek szavai, és szinte legalizálódik a zsargon.

A legalizálódáshoz hozzájárult a bolsevikok által megteremtett, szinte vulgárisnak tekinthető stílus, mely széles körű publicitást nyert. A politikai ellenfelek legdurvább szavakkal való szidalmazásában maga *Lenin* járt élen, de a legtöbb bolsevik vezető sem kivétel. Elég csak *Visinszkij* vádbeszédeit megnézni, de sokat mond az is, hogy Sztálin egyik „kedvenc értékelő szavacskája” is nem más, mint a *szvolocs* (szemét).

A 30-as évek elejére sikerült „felszámolni” a – zsargont a beszélt nyelv felé közvetítő – gyerekcsavargók tömegét, de máris egy új „közeg” jelenik meg: a **GULag-szisztéma**. A táborokban a kezdetben csak alvilági elemek által használt „klasszikus” orosz tolvajnyelv lassan kezdi elveszíteni „az egyedüli zsargon” státusát, és integrálódik a GULag-argójába. A cári időszak hétköznapi börtön – és katorga – (kényszermunkatáborok) viszonyai, az évszázadok alatt kialakult börtönhagyományok a maguk állandósult hierarchiájával alapvetően különböztek a szovjet GULag valóságától. A megjelenő specifikus tábori reáliák új szavakat és kifejezéseket kívántak maguknak.

Az orosz zsargonok szintézisének is felfogható GULag-argó legfontosabb funkciója a táborlakók *integrálása*. Ennek a sajátos „zsargonturmixnak” a megjelenésében nyilvánvaló szerepet játszott a nyelvi szubsztrátum többnemzetiségű

volta, a legkülönbözőbb szociális helyzetű, műveltségű, politikai nézetű embereknek az adott időpontban erőszakosan egy „szociális csoporttá” gyűrése, „azonos szintre” helyezése. Helye van ugyanakkor a *differenciáló funkciónak* is, mégpedig két szinten: a köztörvényesek és a politikaiak oppozíciójában, valamint az összes fogoly és a hatalom szembenállásában. Az első esetben ez a funkció csak a táborok kialakításának kezdetekor jutott szerephez, és csak a köztörvényesek, a profi bűnözők (vori v zakonye, blatnije, zakonnyiki stb.) körében, amikor az „osztály-rokonok”-nak, azaz a még nevelhető és a társadalomba még visszahozhatóknak tekintett alvilágiakat nem használta a GULag adminisztrációja kápóként. Később már nem volt szükség annak demonstrálására, hogy a beszélő nem ahhoz a csoporthoz tartozik, mint az információ címzettje. Az ok egyszerű: a kialakult új lágerhierarchiában mindenkinek – mozgáslehetőségének, cselekvésszabadságának – pontosan behatárolt helye volt. A csúcson a *cvetnije* (színesek), azaz a vori v zakonye (a tolvajtvörvények szerint élők) vannak. Utánuk következnek a *polucvetnije* (plu- 'fél'), akiket az előzők vagy még nem fogadtak be, vagy már kitagadtak. Külön kasztokat alkotnak a sokszor egymással vagy mindenkivel szembenálló csoportosulások tagjai éppúgy, mint a politikaiak, akik megnevezésüket sokszor a „civil” foglalkozásuktól vagy fizikai állapotuktól függően kapták. Pl. *Iván Ivánovics* az értelmiségit, a *dohogyágá* és a *fityil* (kanóc) pedig a legyengült rabot jelenti.

A másik oppozíció a táborvilág létezésének egész ideje alatt megmaradt, mivel a GULag-argó tulajdonképpen a fennálló rend kritikájául, egyfajta kihívásul is szolgált. Az érdekeltek az orosz nyelv szovjetizálásának sajátos bojkottját juttatták kifejezésre. Ezért, bár a GULag-argó új lexikai elemei nem maradnak el a valóság metaforisztikus megjelenítésében a „legsikerültebb” tolvajnyelvi elemek mögött, sajátosságuk épp ebben a „mindent-bojkottálásban” van. Hiába a sok sztálini szuperlatívusz, a táborokban ő csak *Gutalin*, *Gutalinscsik* (cipőkrém), *Zverj* (állat), *Trubka* (pipa), *Csort uszatij* (bajuszos ördög), *Csernoszopij* (feketesegű) stb.⁷⁵

Rendkívül elterjedt nyelvi jelenséggé vált a hivatalos terminusok frazeologizálódása és átszemantizációja. Minden kérdésre megvan a fogak között elmorzsolts válasz, minden parancsszóra ott van a mindenki által odaértett folytatás. *Bisztro! Bisztro!* (Gyorsabban, gyorsabban!) nőgatásra a „*Bisztro-bisztro koskij jebutszja, da szlepije rozsdajutsza* (Gyorsan csak a macskák basznak, meg a vakok születnek); a „*Davaj! Davaj!*”-ra (Gyerünk, gyerünk!) a „*Kak bi etot davaj-davaj pojmaty, da otjebaty* (Hogyan lehet ezt a „davajdavaj”-t elkapni és megbaszni).

Természetesen a foglyok által beszélt GULag-argó minden esetben függött a rab műveltségétől, morális tartásától, a lágerben eltöltött időtől és természetesen a tábori hierarchiában elfoglalt helyétől. Az is biztosnak látszik, hogy 'alapnyelvként' továbbra is az a szociális környezet által meghatározott nyelv funkcionált, amelyikhez a láger előtt tartozott az egyén. Ezt szötte át végérvényesen a GULag-argó szókincse, de ennek részletes tárgyalása már egy másik doldozat témája.

Utószó

„A börtöncellák nyelve csak távolról emlékeztet az oroszra. Két zsargon keveredik itt egymással: a szovjet és a tolvajnyelv, melyet ordenáré, „anyázással” együttjáró fergeteges káromkodás egészít ki”. – írja M. Bojkov *Emberek a szovjet börtönökben* című könyvében. Mintha erre felelne Anna Ahmatova: „Ha tudnátok, mily nagy szemétből nő a vers, nem lévén szégyenérzete”. Mintha ezt visszhangozná Ahmatova hódolója, Joszif Brodskij: „patkány a nyelv, szemétben kotorászgat, s időnként lel csak kincseket.”⁷⁶

A XX. század eme két nagy orosz költőjének jalkiáltása és rezignált megállapítása az elpusztított, megkínzott és megalázott költő – és íróársak nevében is szól. Azok nevében, akik a GULag táboraiiban vagy távoli emigrációban járultak hozzá ahhoz, hogy az orosz nyelvet szorító prés ne tudjon összezárulni. Puskin, Tosztoj és Dosztojevszkij orosz nyelvét *Bulgakovok* és *Cvetájevák* tartották életben, miközben *Zoscsenkók* és *Ilj-Petrovok* figurálták ki a szovjetet. Orwell fantáziáját és tényismeretét is megcáfolva tűnnek el az orosz értelmező szótárakból a hatalom számára elfogadhatatlan szavak, de Vermont-ban, kitartó és aprólékos munkával *Alekszand Szolzsenyicin* „Az orosz nyelv szókinccs gyarapító szótárát” szerkeszti.⁷⁷

A *hatalomra került utópia* című könyvben a következőket olvashatjuk. A XX. század történelme megmutatta az, hogy a szovjet típusú ideológia ellen nincs immunitás, és a különböző országokban „meghonosodott ideológia teljességgel azonos tüneteket kelt életre: ezeknek az országoknak sajátos – nemzeti, történelmi és vallási – vonásai kevésbé hatnak államunkban, mint az ideológia.”⁷⁸ Ez az ideológia hozta létre a tanulmányunkban röviden felvázolt szovjet birodalmi nyelvet is. Ez a nyelvi deviancia feltételezhetően olyan gyorsan fog eltűnni, miként a nagy francia forradalom nyelve vagy az LTI, miután éltető eleme háttérbe szorul. Egy idő után e „nyelv” maradványai csak a nyelvészek, történészek és más tudományágak képviselői számára fognak konkrét jelentést hordozni. „A nyelv, s gondolom, az irodalom, régebbi, föltétlenebb és hosszabb életű dolgok, mint a társadalmi szerveződés bármely formája” – mondta Brodskij a Nobel-díj átvételekor.⁷⁹

Az általunk vizsgált nyelvi jelenség reinkarnálódhat és reinkarnálódik is más nyelvekben, mert minden totalitarizmusnak az adott sajátosságokat ugyan tartalmazó, de mégiscsak *univerzális grammatikája* van.

1990. július–augusztus

Jegyzetek

1. A dolgozat mottójának lelőhelye: George Orwell: 1984. Bp. 1989. 172. (fordította: Sziójártó László).
2. A negyedik Oroszország. Az orosz nacionalizmus családfája. Szerk.: Szilágyi Ákos. Szabad Tér Kiadó, 1989. 8.
3. *prosztorecsije* – népies köznyelv, az orosz nemzeti nyelv sajátos alszisztémája. Nincs egyenes analógiája más nyelvekben, így nem hasonlítható sem a francia „langue populaire”-hez, sem az angol „nonstandard”, ill. „illiterate speech”-hez, sem a német „Umgangssprache”-hez vagy „Halbmundart”-hoz. Funkcióit tekintve a *prosztorecsije* angol nyelvi megfelelője az általános *slang*, bár szociális bázisában tőle is nagymértékben különbözik.
4. Orwell orosz kutatója, V. Csilikova szerint a Newspeak prototípusát a két világháború között angol újságok, a goebbelsi propaganda nyelvvezete, a távgépíró „nyelve” alkotta. W. Steinhoff munkájára hivatkozva (George Orwell and the Origins of '1984' Mich, 1976) Cs. ide sorolja még az angol nyelv rövidített (850 szó) szótárát, a System of Basic English-t (London, 1934) is, mely pusztán léteével hozzájárulhatott az „ötlethez”. Ugyanakkor az „újbeszél” szovjet vonatkozásáról csak annyit jegyez meg, hogy „a nyelv megalkotásához hozzájárult Orwell érdeklődése a sztálini diktatúra megerősödésének technikája iránt. Hogy a *Newspeak*ban mennyi az „univerzális” és mennyi a „szovjet”, további kutatás tárgyát fogja képezni. Vö. G. Orwell: „1984” i essze raznih let, Moszkva, 1989. 364.
5. Jespersen, Otto: Language, its Nature, Development and Origin, London, 1934. Idézi: A. és T. Feszlenko: Russzkij jazik pri Szovetah. New York. 1955. 15.
6. A. M. Szeliscsev: Jazik revoljucionnoj epohi. Moszkva, 1928. 13.
7. A szociális előítéletek és az egyenlőség eszméje egyik gátló tényezőjének tekintett ön (vous) névmás ellen nyílt, hivatalos támadás tulajdonképpen egy cikkben mint retorikai fogás valósult meg. A *Bouche de Fer* folyóiratban az egyik újságíró így fordult XVI. Lajos királyhoz: „Te vagy az egyetlen az egész földkerekségen, aki nem hallotta meg a Bastille összeomlását...” Ez vált jeladássá a tegeződés (on tutoire) melletti harcra, ami az újságok hasábjairól lassan áttevődött a Konventbe is. A tegezés hivatalossá 1793-ban válhatott és gyakorlatilag csak Párizsban érvényesülhetett. Vidéken a magázódás az ellenállás szimbólumává nőtte ki magát. Lsd. K. Gyerzsavin: Borba klasszov'i partijj v jazike Velikoj Francuzszkoj Revolucii. In. Jazik i Literatura. t. II. Leningrád, 1927. 31–35.
8. Uő. I. m. 29.
9. A. M. Szeliscsev, i. m. 20–22.
10. Lsd. ehhez többek között A. Barannikov: Iz nabljugyenyij nad razvityijem russzkogo jazika v poszlednyije godi, In. Ucsyonije zapiszki Szamarszkogo Unyivesityeta, vip. 2. 1919; A. Gornfeld: Novije szlovecki is sztarije szlova. Petrográd, 1922; A. Mazon: Lexique de la guerre et de la revolution en Russie (1914–1918), Paris, 1920; E. Mendras: Remarques sur le vocabulaire de la Revolution russe. Paris, 1925. Itt jegyezzük meg, hogy a dolgozat további részében a magyar nyelvészeti hagyományoktól kissé idegen *abbreviatura* terminust is fogjuk használni. Ez magában foglalja a mozaikszavakat éppúgy, mint a betűszavakat, ill. másfajta rövidítéseket.
11. A. M. Szeliscsev, i. m.
12. Ld.: Többek között Sz. A. Koporszkij: Vorovszkoj zsargon v szregye skolnyikov. In. Vesztnyik proszvescsenyija, 1927. No 7–12; J. P. Lupova: Iz nabljugyenyij nad recsju ucsascsihszja v skolah 2 sztupenyi Vjatszkoj Kraja, In. Trudi NII Krajevegyenyija, t. 3. Vjatka, 1927. 105–125.

13. Idézi B. Andronyikasvili–Pilnyák In. – *B. Pilnyák: Poveszty nyepogasonnoj Luni...* Moszkva, 1989. 9.
14. Nemcsak a könyvek, hanem velük együtt az alkotók is zár alá kerültek. *L. Tan* (Valószínűleg u. ö. L. Rzszevszkij) tanúsága szerint a 30-as évek Moszkvájának leggyanúsabb és leginkább megfigyelés alatt álló tudósai az irodalmárok mellett épp a nyelvészek. Csak a legismertebbek közül repressziók érik *V. Vinogradov, Szeliscsev, Galonov, Usztyinov* és *Tunyickij* professzorokat. A kor tudományos életének jellemző eseménye, hogy a Szolovki-sziget börtöntáborában rabként szerzett tapasztalatok és az élő nyelvi anyag tanulmányozása kapcsán születnek meg az orosz tolvajnyelvről mindmáig legjobbnak számító *Lihacsov* és *Vinogradov* tanulmányok. Lsd. D. Lihacsov: Cserti pervobitnogo primityivizma v vorovszkoj recsi. In. *Jazik i mislenyje*, t. III–IV. Leningrád, 1935. 47–100; N. Vinogradov: *Uszlovnij jazik zakljucsonnih SZLON-a*. Szolovki, 1927. 15–45.
15. Ld.: pl. *Sz. Ozsegov: Osznovnije cserti razvityija rosszkogo jazika v szovetszkuj epohu*. Izv. AN SZSZSZR. t. X. vip. 1. 1951. 21–36.; u.ö.: K voproszu ob izmenenyijah szlovarnogo szosztava rosszkogo jazika v szovetszkuj epohu. In. *Voproszki jazikoznanyija*, No 2, 1953. 71–83.
16. *L. Rzszevszkij: Jazik i totalitarizm*. München, 1951. 17–18., Itt jegyezzük meg, hogy a cirill abc latin átírásának karakterkészlete nem áll rendelkezésünkre, ezért kénytelenek vagyunk a kiejtéshez közeli írásmódhoz folyamodni.
17. *M. V. Panov: russzkij jazik i szovetszkoje obszesztvo*. Lekszika szovremennogo... Moszkva, 1968. 40.
18. Hihetetlen, de egy képző is gyanúba keveredhet. A *sztalinizm* (sztálinizmus) szó egy bírósági tárgyaláson azért volt gyanús (?!), mert a fasizmus szó analógiájára képződött. Ld. *A. Minkin: Tyeny in. Ogonyok*, 1988. No. 41.
19. *G. Vinokur: Kultura jazika*. Moszkva, 1925. 125–126.
20. Ld. erről *B. Kosztyikov: Szapogi iz sagrenyevoj kozsi* In. *Ogonyok* 1989. No 32. 12–16.
21. *Lenin Összes Műve (LÖM) 45. köt. 2. kiad. Budapest, 1981.*
22. *Viktor Klemperer: LTI. Notizbuch eines Philologen*. Leipzig, 1968. Magyarul: u. ö.: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1984. (fordította: dr. Antal László). Nem érdektelen megjegyezni, hogy még a 80-as évek germanisztikájának terminológiájában is érezhető az a törekvés, hogy elhatárolódjon a náci korszak nyelvezetétől. Így a mai német nyelv terminusa alatt a germanisztika (*deutsche Gegenwartssprache* vagy *heutiges Deutsch*) azt a nyelvéllapotot érti, amelyik időben nem nyúlik vissza 1945 előtti. Teszi ezt annak ellenére, hogy a náci korszak nyelve néhány csökevénnel (*Überreste*) és a befolyásmaradvánnyal (*Fortwirkungen*) a mai német nyelvben is képviselteti magát. Vö. *Domasnyev: Jazikovije otnosenyija v Fegyertyivnoj Reszpubliki Germanyii*. Leningrad, 1989.
23. Uő. I. m. 1984. 17.
24. *G. Klimov: V berlinszkom Kremlé*. In. *Possev*, No 28. 1949. Idézi: *A. és T. Feszenko: i. m.* 127.
25. *Mihail Geller, Alekszandr Nyekrics: Utópia a vlasztyi*. Isztorija Szovetszkogo Sojuza sz 1917 goda do nasih dnyej. OPI. London, 1989. 223–224.
26. *Girgorij Nyilov* (u.ö.: Alekszandr Kravcov): *Grammatyika lenyinyizma*. OPI. London, 1989. 17–18.
27. *V. Klemperer, i. m.* 1984. 19.
28. U. o.: 16–62.
29. Természetesen vannak kivételek. Ezek egyike 1934 nyarán az *Első Szovjet Írókongresszuson* hangzik el a „lelkek mérnökeinek” szájából, akik Sztálinnak nem

egyszerűen a vezér, hanem „minden idők összes népének vezére” titulust adományozzák. Ezek után már az is nagy teljesítménynek számít, hogy kongresszusi zárszavában *Gorkij* „csak” vezérnek nevezi Sztálint. Teszi mindezt úgy, hogy félreérthetetlen szövegkörnyezetbe helyezi, és magának a vezérségnek a kiterjesztését is szűkíti. Vö. Az Első Szovjet Írókongresszus. Gyorsírási jegyzőkönyv. In: Geller: i. m. 289. „A vezérség a kor betegsége (...) A vezérség belső tartalma az individualizmus túlhaladottságának, erőtlenségének és elszegényedésének az eredménye, külsőleg pedig olyan gennyes kelések formájában fejeződik ki, mint (...) Hitler (...). Nálunk, ahol a szocializmus valóságát építjük, az ilyen kelések elképzelhetetlenek” – mondja Gorkij, majd ezekkel a szavakkal fejezi be felszólalását: „Éljen a proletáriátus vezérének, Leninnek a pártja! Éljen a párt vezére, Joszif Sztálin!”

30. V. Klemperer, i. m. 1984. 38.
31. U. o. 228.
32. U. o. 168.
33. U. o. 150.
34. Dmitrij Volkogonov: Triumf i tragedija. Moszkva, 1989. t. I k. 2. 241.
35. V. Klemperer, i. m. 1984. 220.
36. U. o. 217.
37. U. o. 219.
38. U. o. 220.
39. Sztálin neve – amelyet magának választott a *Dzsugasvili* helyett – már önmagában véve is egy sajátos szuperlatívuszi forma, hiszen a *sztal* (acél) szóra vezethető vissza, és talán az sem véletlen, hogy *Rozenfeld* – szerényebb emberi mivoltából adódóan – a valamivel „puhább” *Kamenyev* nevet választja (*kameny* – kő).
40. L. Rzszevszkij: i. m. 36.
41. M. Geller: i. m. 298.
42. Az első idézet Sz. Marsaktól, a második B. Gorbacovtól származik. Idézi: Rzszevszkij i. m. 36–37.
43. Ilja Zemcov: Szovetszkij polityicseskij jazik. OPI. London 1985. 218.
44. K. Gyerzsavin, i. m. 38–39.
45. Monteil: Histoire des francais des divers états. Idézi: Gyerzsavin, i. m. 37.
46. K. Gyerzsavin: i. m. 39.
47. V. Klemperer, i. m. 1984. 76.
48. U. o. 78.
49. U. o. 79.
50. I. Katalin (1725–27); Anna (1730–40); Anna Leopoldovna mint VI. Iván régense (1740–41), Erzsébet (1741–61), II. Katalin (1762–96).
51. Vö. K. Zinovjev: Rosszija nakanunye revoljucii. OPI. London, 1983. 57. „Az orosz ember nehezen tudta volna elképzelni az életet az egyház és szertartásainak jelenléte nélkül. Ahogy néhány hetes lett, már megkeresztelték, nyakába keresztet akasztottak, amitől többé nem vált meg, és amit közvetlenül a testén hordozott, nem úgy, mint a katolikusok, akik ruhájuk felett viselték. Nincs rajta a kereszt! Elfelejtetted Istent! – hangzott a dorgálás. Nevét feltétlenül valamelyik szentről kapta és névnapja – ’az anygala napja’ – sokkal ünnepélyesebb volt, mint a születésnapja.”
52. V. A. Ivasko: Kak vibirajut imena. Minszk, 1988. 113–126.

53. K. Gyerzsavin, i. m. 38.
54. V. Klemperer, i. m. 82.
55. Ld. A. I. Domasnyev, i. m. 21–22.
56. Feszenko, i. m. 73–75.
57. Nemcsak a náci sajtóban jelentek meg bíráló megjegyzések a rövidítésadatról, hanem időről időre a szovjet sajtóban is. „Az újságokban tarkálló érthetetlen rövidítések valósággal kínozzák az olvasót.” – írta a Pravda 1938. február 21-i száma. Ahogy tudomásunk van Németországban adminisztratív rendelkezésekről, melyek a csonkaszavak (Stummelwörter) burjánzásának akartak véget vetni, úgy ide kívánczik az 1938-ban hozott szovjet rendelkezés is, amelynek szövegét közszemlére tették az ország összes távirójában: „F. é. (!) szeptember 1-től azokat a rövidítéseket, amiket nem használnak a beszélt nyelvben (!) és a sajtóban (!), nem fogadhatjuk el. Hivatkozás: narkom(!) parancsa.”
58. V. Klemperer, i. m. 93.
59. Az egyik új abbreviatúra keletkezésének helye az 1917-ben megtartott első *Felcser kongresszus*. Itt a jelenlevők határozatot hoztak saját foglalkozás-megnevezésük megváltoztatásáról. Az volt az indok, hogy a felcser – a régi rendszerhez hű orvosok szemében – másodrendű személyzetnek tekinthető, nem pedig társnak és segítőnek a gyógyító tevékenységben. Mivel ez sérti a felcsereket, ezért új nevet „csináltak” maguknak: a *lekpomot*. (*lekarszkij pomocsnyik* – gyógyító segéd). Lsd. *Özsegov*, i. m. 77. De megváltozik az *ucsityel* (tanító) *skrab* lesz belőle (*skolnij rabotnyik* – iskolai munkatárs), sőt a *tyurma* (börtön) is előkelő nevet kap: *domzak* (Dom zakljucsenyija – fogvatartás háza).
60. LÖM. 45. k. 83., 85.
61. VOHR – Köztársasági belügyi alakulat (*Vnutrennyaja ohrana Reszpubliki*). 1919–1920 között a VCSK-nak alárendelt katonai szervezet, később a táborok őrzésével megbízott fegyveres alakulatok, melyek létszáma a mindenkori foglyok létszámától függött. A II. világháború alatt a VOHR-ban kb. 3 millió ember szolgált. In. *J. Rossi: The GULag handbook*. OPI. London, 1987.
62. M. V. Panov, i. m. 66.
63. J. N. Spilrein és mások: *Jazik krasznoarmejev*. Moszkva–Leningrád, 1928. 167–776.
64. Ld. L. Scserba: *Kultura jazika*. in. *Zsurnaliszt*, 1925. No 2; J. D. Polivanov: *O lityeraturnom (sztandartnom) jazike szovremennosztji*. In. *Rodnoj jazik v skole*, 1927. No. 2. 233.
65. M. V. Panov, i. m. 95.
66. G. Vinokur: *Kultura jazika*. Moszkva 1925. 60–61.
67. U. o. 58.; V. Klemperer, i. m. 110.
68. A 20-as évek elején felszámolják a *Gyerekek Megmentésének Ligáját*, mely az 1922-ban már közel 7 millióra duzzadt gyerekcsavargó ügyét vállalta fel. A Liga funkcióit a VCSK vette át. Később sok gyerekotthon a GPU kezelésébe került. Az Oszmán Birodalomtól kölcsönzött ötlettel, a janicsárképzők mintájára innen került ki a GULag-szisztéma személyzetének utánpótlása. Ismét bebizonyosodik, hogy minden ismeret (itt konkrétan a zsargon ismerete) előbb vagy utóbb hasznosításra kerülhet. Lsd.: *B. Kosztyikov*, i. m. 15.
69. J. D. Polivanov: *Sztatyji po obscsemu jazikoznanyiju*. Moszkva, 1968, 86–211.
70. LÖM. 45. k. 190–191.
71. Miközben több – hivatalosan Cseka által kiadott és emigráns kiadványból is ismertek az 1917 és 1923 közötti vörösteror „számszerű eredményei”, addig a kivégzettek szociális helyzetének meghatározásához kevés adat áll rendelkezésre. Ezek egy részét Sz.

- Mergulov* gyűjtötte össze az 1922-ben Berlinben megjelent munkájában. A szerző szerint megközelítően tükrözi az arányokat az általa 1918-ban személyesen gyűjtött anyagokra támaszkodó adatsor. Ezek szerint 5008 kivégzett közül 1286 volt értelmiségi. Sz. *Mergulov* az összes „törvényesen”, azaz a különböző forradalmi bizottságok és rögtönítélő bíróságok által kivégzettek számát 1,5–1,7 millióban jelöli meg. Lsd. Sz. *P. Melgunov*: Krasznij terror v Rosszii 1918–1923. Moszkva, 5. kiad. 1991. 86–88.; 105–106. 1936–48 között szintén 1 millió felett volt a kivégzettek száma. In. *J. Rossi*, i. m. 75.
72. 1917 vége és 1919 eleje között 18 metropolitát végeztek ki. Ellenforradalmi tevékenység vádjával 4 püspök, 8 archimandrita, 5 apát került koncentrációs táborba, 1919-ben már csak 40 000 lelkész van életben. 1922 során bírósági ítélettel 7600, anélkül nem kevesebb, mint 15 ezer lelkészt, szerzetest és apácát végeztek ki. A templomok és kolostorok többségét bezárják. In. Krsznij puty cerkvi v Rosszii. 1917–1987. Possev – Veral 1988. 27.
73. *Szende Tamás*: Megértjük egymást? Korunk kommunikációs zavari. Bp., 1987. 239.
74. *G. Vinokur*, i. m.
75. Ld.: *Rossi*, i. m. 391.
76. A Bojkov és Ahmatova idézet lelőhelye: *Bronyja Ben-Jakov*: Szlovar argo GULaga, Possev, 1981. 7.; 13. J. Bordszkij idézet fordítója: Baka István. In. J. Brodskij: Post aetatem nostram. Bp., 1980. 78.
77. A szótár publikálását a *Russzkaja recs* folyóirat kezdte meg 1990. év május-júniusi számában.
78. *Geller*, i. m. 307.
79. *J. Brodskij*, i. m. 107.

*Tóth Szergej: Soviet Imperial Language.
The Grammar of Totalitarianism*

After the 1917 revolution it was the national state itself that became responsible for the corruption and deterioration of Russian language.

It was partly due to a conscious effort, as one of the main instruments of the corruption was the language, introduced and maintained up to the present day by the multiethnic, yet basically Russian bureaucratic elite, created by the partyruled empire.

On the other hand, the process of deterioration was independent from that elite, at least, from a linguistic point of view, since it came as an inevitable consequence of the „democratization” of society, the large scale expansion of the GULAG system.

Pressure had gradually been exercised on the language from two sides. The pressure „from above” polluted it by subjecting language to ideology and by adding the idioms of the new language created by the new order to its vocabulary. The pressure „from below” came from a special subsystem of Russian, the „prostorechiye”, elevated to the level of being a standard or a variation of the standard, the slang of the underworld and the GULAG lingo.

The newly developed linguistic system cannot be defined as language polluted down to the level of jargon, nor is it a Soviet political idiom. It may be defined as one of the written and spoken variations of the vernacular, a group idiom that became official and widely accepted and is referred to by the author as Soviet Imperial Language.

Analogies can be found between the language of the Soviet system, that of the French Revolution and the idiom of the Third Reich, as examined by V. Klemperer, in the field of semantics, etymology, etc.

Soviet Imperial Language alters the values and frequency of lexical units, uses them for the purposes of the party. Ideology is imposed upon reality, facts of life are described in euphemisms. The slide of the semantics of words from the specific towards the general and the possibilities of more and more vague interpretations generated by that process result in enormous political advantages.

Abbreviations lie at the core of Soviet Imperial Language. They became the linguistic symbols of the new system (Scherba). With their frequent ambivalence, lack of semantic clarity, these abbreviations resemble the automatically encoded idioms of the merchants of old times (ofeni) and had taken on the role of a special code. They had become elements of a jargon familiarity with which provides one with actual benefits, or at least an atmosphere of „being knowledgeable” in the eyes of many. The red terror and Stalin’s terror in the 1930’s may be interpreted as a language policy as well. Although spoken by very few, the linguistic model of the Russian literary language could retain much of its prestige and influence. After 1917 the number of those layers in society decreased

I.

Kötetünk képeinek jegyzéke és a képekről szóló tanulmány a 213–217. oldalon található

so dramatically that it resulted in a transformation of Russian literary usage in the social substratum. The idioms of the underworld (postorechie) gradually became identified with the language of the „proletariat” and were confronted by the „bourgeois-intellectual” language (Skvortzov’s term). The deliberate adoption of urban slang (itself full of jargon idioms) was in certain periods a means of survival, in the Gulag system the „classical” Russian slang of the underworld lost its status as „the only argon” and was absorbed by the GULAG jargon.

Through linguistical examples the author of the study argues that the „negative” and permanent changes in the different styles of Russian (in phonetics, morphology and especially in its lexis and semantics) were brought about mainly by the Party dictatorship, the advanced stage of totalitarianism.